

O glagoljaštvu i glagolizmu u zagrebačkom Katoličkom listu od 1849. do 1900. godine

---

Lukić, Milica

Source / Izvornik: **Lingua Montenegrina: časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, 2009, 3, 149 - 194**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:547716>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera

UDK 050(497.13)"1849/1900"

003.349.1

O GLAGOLJAŠTVU I GLAGOLIZMU U ZAGREBAČKOME KATOLIČKOM LISTU OD 1849. DO 1900. GODINE

Katolički je list 1849. godine osnovao zagrebački nadbiskup Josip Haulik s ciljem da suzbije ponovno afirmiranje ćirilometodske ideje u 19. stoljeću. Katolički je list izrastao u najuglednije crkveno glasilo na hrvatskome nacionalnom prostoru i, suprotno namjerama svoga osnivača, postao je najrevniji branič i promicatelj ćirilometodske ideje, posebice kroz tekstove „oca hrvatske ćirilometodijane“ Franje Račkoga. Na temelju građe iz toga lista od njegova osnivanja pa do kraja 19. st. u radu se pokazuje sva složenost ćirilometodske ideje u 19. stoljeću, kada ona postaje i povijesno i kulturološko, pa dijelom i političko pitanje, a postaje i osnovom ekumenske ideje ujedinjenja Istočne i Zapadne crkve, ujedinjenja slavenskih naroda i ravnopravnosti slavenskih naroda s drugim kršćanskim narodima Europe, a u specifičnoj hrvatskoj situaciji djeluje i kao integrativni čimbenik unutar same Hrvatske. Rad pokazuje da se tekstovi KL raslojavaju u dvije cjeline koje se terminološki mogu pokriti pojmovima *glagoljaštvo* i *glagolizam*, u skladu s 19-stoljetnim stanjem u ćirilometodskoj znanosti na hrvatskome nacionalnom prostoru, i njegova znanstvena orijentacija u obradi tema koje ulaze u same temelje hrvatske cyrillomethodiane. U radu se potvrđuje vodeća uloga Katoličkoga lista među crkvenim listovima 19. st. i njegov utjecaj na razvoj i koncepciju ostalih crkvenih listova toga doba, kao što su zadarska Katolička Dalmacija, đakovački Glasnik Biskupija Đakovačke i Srijemske, sarajevska Vrhbosna itd.

1. Uvodna razmatranja

Tema koju razmatramo u ovom prilogu dijelom je onoga područja u filologiji koje se nalazi između lingvistike i povijesti književnosti, odnosno kulturne povijesti. Naš vjerojatno najpoznatiji povjesničar jezika Zlatko

Vince u Uvodu svoje knjige *Putovima hrvatskog književnog jezika*¹ govori upravo o tom području, naglašavajući kako je u istraživanjima uglavnom ostajalo zapostavljeno ili na margini budući da mu lingvisti nisu posvećivali dovoljno pozornosti ne smatrajući ga pravom lingvističkom temom, a s druge strane – povjesničari književnosti ili kulture nerado su ga se prihvaćali zbog pretežno jezičnih pitanja koja su se tu javljala. Tako je to područje tzv. vanjske povijesti jezika u filologiji dobilo atribut *ničije zemlje*, dok se sve vrijeme zaboravljalo da od istraživačkih rezultata baš toga područja imaju koristi i lingvistika i povijest književnosti i kulturna povijest.

Kada se govori o temama iz ćirilometodske problematike 19. stoljeća, kao što je to i ovdje slučaj, valja imati na umu da je riječ o filološkim temama u smislu u kojemu znanost 19. stoljeća razmišlja o filologiji, dakle o kako to kaže Vatroslav Jagić, interdisciplinarnoj znanosti koja je *složeni organizam različitih predmeta spojenih u jednu cjelinu*² i koja živi od jezikoslovnih, povijesnih, kulturoloških, književnih, teoloških i drugih istraživanja. Od samoga osnivanja JAZU-a u drugoj polovini 19. st. filologija i povijest u istom su Akademijinu razredu, što potvrđuje Jagićevu definiciju filologije. O uzajamnosti tih znanosti i njihovoj važnosti za razvoj hrvatske i općenito slavenske filologije govore u svojim radovima i mnogi nama suvremeni znanstvenici, poput Radoslava Katičića i Stjepana Damjanovića.³ Kada govorimo o temama iz hrvatske ćirilometodijane 19. st., valja voditi računa i o tomu da se one raslojavaju u dvije cjeline koje se terminološki mogu pokriti *glagoljaštvom* i *glagolizmom*, jer i u 19. st., kao i u srednjovjekovnome razdoblju, možemo govoriti o sveukupnosti pojava glagoljske kulture koja obuhvaća brigu za staroslavenski jezik, pismo, književnost, staroslavensku liturgiju, širenje glagoljske kulture, njezine nositelje, brigu za znanstveno proučavanje i valoriziranje svih onih pojava koje izlaze iz duhovnoga prostora i fenomena glagoljaštva te djela koje su za sobom ostavili tvorci, čuvari i širitelji, što možemo pokriti terminom *glagoljaštva* koji stoji u nadređenu odnosu prema svojoj sastavnici, terminu *glagolizam*, koji definira idejno usmjerenje – ideologem, pokret koji ima

¹ Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora* (treće, dopunjeno izdanje), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002, str. 3.

² Cit. prema: E. Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige, Rasprave o hrvatskom glagoljskom srednjovjekovlju*, Zagreb, 1983, str. 8.

³ Vidi: Radoslav Katičić, *Što nam znači povijest*, u: Jezikoslovni ogleđi, Zagreb, 1971, str. 259; S. Damjanović, *Filološki razgovori*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000, str. 100.

političke i vjerske konotacije i koji je simbol hrvatskoga/slavenskoga nacionalnog bića te simbol otpora rimskome crkvenom (latinskom) univerzalizmu.⁴

Dosadašnja su istraživanja ćirilometodske problematike 19. stoljeća u okviru hrvatske filologije⁵ pokazala da neke 19-stoljetne crkvene listove možemo držati ozbiljnim izvorima za znanstvena i stručna proučavanja te problematike u filološkom, kulturološkom, povijesnom i književnom smislu. Posebice to do izražaja dolazi kada je riječ o zagrebačkome *Katoličkom listu* (dalje: KL), u kojemu se gotovo od samih njegovih početaka 50-ih godina 19. st. pa sve do njegove smrti 1894, i to gotovo iz broja u broj, javlja Franjo Rački, koji je i utemeljitelj hrvatske ćirilometodske znanosti, kao jedan od njegovih najznačajnijih autora svojim priložima iz područja paleoslavistike, hrvatskoga glagoljaštva, slavenske i nacionalne povijesti itd. Uz bok KL po broju i kakvoći ćirilometodskih tekstova stoji zadarska *Katolička Dalmacija*, vlasnikom i urednikom koje je u drugoj polovini 19. st. bio don Ivo Prodan, također zagovornik ćirilometodske ideje i autor dvaju značajnih knjiga za povijest ćirilometodijane *Povijest glagolice i nje izvori* (Zadar, 1900) i *Je li glagoljica pravo svih Hrvata* (Zadar, 1904). Osnivajući *Glasnik Biskupija Đakovačke i Srijemske* 1773. godine, i biskup je Josip Juraj Strossmayer predvidio da jedna od glavnih zadaća glasila njegove biskupije bude promicanje ćirilometodske ideje

⁴ Josip Bratulić, *Glagolizam i glagoljaštvo*, u: Stjepan Damjanović (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 53–57. Vidi i: Eduard Hercigonja, *Glagoljaštvo i glagolizam*, Zbornik Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 1, Zagreb, 1997.

⁵ Vidi: Ivanka Petrović, *Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane*, Zbornik zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 9, Zagreb, 1979; Milica Lukić, *Ćirilometodska baština u hrvatskoj kulturi 19. stoljeća (s osobitim obzirom na Biskupiju đakovačku i srijemsku)*, magistarski rad, Zagreb, 2002, 146 str.; Milica Lukić, *Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine*. U: Muka kao nepresušno nadahnuće kulture - Vukovar kao paradigma muke, Zbornik radova 4. međunarodnog znanstvenog simpozija / Jozo Čikeš (ur.), Vukovar 2004, str. 146–161. Rad je objavljen i u časopisu *Republika*, mjesečniku za književnost, umjetnost i društvo br. 11, Zagreb, god. LX, studeni 2004, str. 97–107; Milica Lukić, *Crte o sveslavenskom hodočašću u Rim 1881. (Prilog za noviju povijest glagolizma)*. U: Zavičajnik, Zbornik Stanislava Marijanovića / Milovan Tatarin (ur.), Osijek, 2004, str. 233–251; Milica Lukić, *Ćirilometodska baština u hrvatskom javnom životu 19. stoljeća (Filološki i kulturološki kontekst)*, disertacija, Zagreb, 2005, 273 str.; Milica Lukić i Milorad Nikčević, *Strossmayerova ćirilometodska djelatnost pretočena u pjesmu i priču*, Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana / Mirko Ćurić (ur.), Đakovo, 2005, str. 51–69.

po uzoru na spomenute crkvene listove,⁶ koju je u velikoj mjeri i ostvario bar kada je riječ o populariziranju te ideje među svećenstvom i vjernicima svoje biskupije, o čemu svjedoče i njegove glasovite okružnice kojima je obilježavao pojedine ćirilometodske jubileje i blagdane.⁷

U skladu s navedenim, zadatak je ovoga razmatranja filološkom i komparativnom metodom utvrditi koji su to i kakvi tekstovi što KL u drugoj polovini 19. st. ubrajaju u relevantne izvore za proučavanje ćirilometodske problematike. Budući da je riječ o vrlo opsežnoj građi koja obuhvaća tekstove u razdoblju od 50-ak godina, bavit ćemo se samo onim najreprezentativnijima koji mogu potvrditi opravdanost obaju navedenih pojmova u naslovu rada – glagoljaštva i glagolizma i njihove primjene na složenu filološko-kulturološko-povijesno-političku stvarnost 19. stoljeća.

Kao prilog izlaganju donosi se i *Bibliografija ćirilometodskih tekstova* objavljenih u KL od 1849. do 1900. godine.

2. Katolički list o ćirilometodskoj problematici

Katolički je list crkveno glasilo koje počinje izlaziti potporom zagrebačkoga nadbiskupa Jurja Haulika 6. siječnja 1849. godine kao prvi hrvatski crkveni list, sa zadatkom da zastupa ideje vladajuće, monarhijske politike, i – u službi nadbiskupa Haulika – brani latinski jezik u bogoslužju. Unatoč činjenici da je njegova prvotna orijentacija bila braniti položaj latinskoga jezika u bogoslužju, na svojim će stranicama gotovo svakoga tjedna tijekom pola stoljeća (od početka izlaženja do kraja 19. st.) donositi brojne tekstove, često opsežne rasprave, vezane uz ćirilometodsku problematiku, koje će se uglavnom koncentrirati oko velikih ćirilometodskih jubileja i blagdana Sv. Braće. U svome smo istraživanju zabilježili 278 bibliografskih jedinica koje za 50 godina izlaženja lista obrađuju ćirilometodsku problematiku kroz stručne i znanstvene tekstove, vijesti, komentare, književnoumjetničke tekstove (pjesme, putopisi, propovijedi,

⁶ Ćirilometodskih tema u drugoj polovini 19. st. nije manjkalo ni u ostalim hrvatskim listovima, posebice prigodom velikih ćirilometodskih jubileja koji su se u to vrijeme obilježavali, primjerice splitskome *Pučkom listu*, *Krčkoj straži*, *Obzoru/Pozoru*, *Vijencu*, *Književniku* i još mnogim drugim.

⁷ Vidi: M. Lukić, *Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine*. U: Muka kao nepresušno nadahnuće kulture - Vukovar kao paradigma muke, Zbornik radova 4. međunarodnog znanstvenog simpozija / Jozo Čikeš (ur.), Vukovar, 2004, str. 146–161; *Republika*, br. 11, Zagreb, god. LX, studeni 2004, str. 97–107.

govori, cirkularna pisma, adrese itd.) KL je u drugoj polovici 19. stoljeća uvelike utjecao na razvoj i koncepciju ostalih crkvenih listova toga doba.

Kako bi se potpunije definirao karakter ćirilometodskih napisa u KL u drugoj polovici 19. stoljeća, potrebno je uzeti u obzir ono što smo u uvodnome tekstu ovoga rada rekli o odnosu dviju, u to vrijeme u najvećem zamahu, znanosti – povijesti i filologije. Njihov je razvoj u 19. st. podudaran; obje istovremeno izrastaju u moderne znanstvene discipline, međusobno se podržavaju i dopunjuju te kao takve utječu na stručni, znanstveni, pa i umjetnički diskurs ćirilometodskih tekstova toga vremena.

Neovisno o biskupu Strossmayeru i njegovim nastojanjima, i u drugih je intelektualaca toga doba živa svijest o važnosti oživljavanja ćirilometodske baštine kod Hrvata i Slavena. Već u prvom desetljeću izlaženja na stranicama se KL javljaju prve rasprave Franje Račkoga⁸ i Ivana Tkalčića.⁹ Upravo će njih dvojica biti najupečatljivijim štitom staroslavenske liturgije u KL, omogućivši svojim napisima da se jasno

---

⁸ Franjo Rački – „otac hrvatske cyrilomethodiane“, rođen je 25. studenoga 1828. u Fužinama u Senjskoj biskupiji, odakle je nakon gimnazije otišao u biskupijsko sjemenište u Senj. Senjski biskup Mirko Ožegović poslao ga je na bogoslovske studije u bečki Pazmaneum kako bi se pripremio za profesuru u senjskom sjemeništu. Po povratku u Senj 15. kolovoza 1852. zaređen je za svećenika te prima službu učitelja fizike u velikoj splitskoj Gimnaziji. Već se 1853. vraća u Beč, u Zavod sv. Augustina, radi stjecanja doktorata iz bogoslovije. Po svršetku doktorskoga studija 1855. iznova se vraća u Senj, gdje postaje sjemenišnim profesorom crkvene povijesti i prava te predsjednik Duhovnoga stola i dijecezanski fiskus. Već tada stječe ugled dobra znanstvenika. Njegovo mu je prijateljstvo s biskupom Strossmayerom priskrbilo 1857. imenovanje za kanonika Kaptola sv. Jeronima u Rimu. Umro je 1894. u Zagrebu. O njegovu životu vidi i: *Dr. Franjo Rački* (tekst napisao dr. Velimir Deželić, st., viši sveučilišni bibliotekar u Zagrebu) – u: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, August Cesarec, Zagreb, 1990, str. 223. i knjigu Mirjane Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Novi Liber, Zagreb, 2004.

⁹ Ivan Krstitelj Tkalčić rođen je u Zagrebu 4. svibnja 1840. godine, gdje je i umro 11. svibnja 1905. Ostavio je dubok trag u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba i Hrvatske svoga vremena te mjesne Zagrebačke crkve. Ispisao je brojne stranice izvornoga arhivskog gradiva i napisao mnoge vrijedne znanstvene radove kojima je osvijetlio starodrevnu povijest Zagrebačke nadbiskupije. Autor je 180 naslova: knjiga, rasprava i članaka, od kojih su najznačajniji *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije* u dva sveska (1873–1874) i *Povjestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada* u 11 svezaka (1889–1905), a kada je riječ o staroslavenskoj liturgiji, onda je to svakako *Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj* iz 1904. Vidi: Stjepan Razum (ur.), *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*, Zbornik radova znanstvenoga skupa o 100. obljetnici smrti Ivana Krstitelja Tkalčića, Zagreb, 24. svibnja 2005, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, 2006.

profiliraju suprotstavljene strane i mišljenja te da se razvije polemičnost koja će udariti temelje pravoj znanstvenoj i stručnoj orijentaciji tekstova KL.

Kako je u procesu obnavljanja ćirilometodske baštine bila osobito izražena tendencija njezina proširenja, odnosno protezanja i na one dijelove hrvatskoga i slavenskoga nacionalnoga prostora gdje do tada nije bila povijesno ovjerena, posebice na Zagrebačku i Đakovačku i Srijemsku biskupiju,¹⁰ u KL se listu nižu povijesne rasprave Ivana Krstitelja Tkalčića i Franje Račkoga, koje s jedne strane zastupaju stavove za takvo stanje, donoseći potvrde o glagoljanju u Zagrebačkoj biskupiji, i one njima suprotstavljene, među kojima se najviše ističu rasprave pouzdanika biskupa Haulika Josipa Horvata iz 1864. godine. U odnosima kakvi su vladali u 2. polovici 19. st. bilo je neizbježno, kako će to apostrofirati i Stjepan Damjanović,¹¹ da se tekstovi te problematike uključuju i u dnevno-političke događaje. Već 1861. u napisima *Slovensko bogoslužje*, koji te godine u KL izlaze u šest nastavaka, Tkalčić izjavljuje: „Valja mi napomenuti, da i u biskupiji zagrebačkoj bijaše glagoljskih župah.“¹² On će se tim problemom, koji ni do danas nije sustavno riješen, na stranicama KL baviti dvadesetak godina, još 1871. u tekstu *Utemeljenje biskupije zagrebačke*,¹³ 1873. godine u seriji tekstova *Iz domaće crkvene poviesti – Stope glagoljaške po zagrebačkoj biskupiji*¹⁴ te 1883. u tekstu *Još jedna o slavenskoj liturgiji u nadbiskupiji zagrebačkoj*,¹⁵ a najsustavnije u knjizi *Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj* 1904. godine, posebice nakon što je istraživanjima Ivana Kukuljevića Sakcinskog 1863. godine uspostavljena tzv. „slavenska teza“.¹⁶ Kukuljević se bavi kasnijim stanjem u odnosu na staroslavensku liturgiju u Zagrebačkoj biskupiji, onim od 15. do 17. st., koje dovodi u

¹⁰ Danas su to Đakovačko-osječka nadbiskupija i Srijemska biskupija. Naime, papa je Benedikt XVI. 2008. godine ponovno uspostavio drevnu Srijemsku biskupiju odvojivši je od Đakovačke ili Bosanske biskupije te u krajevima Slavonije, Baranje i Srijema osnovao novu crkvenu pokrajinu ili metropoliju Đakovačko-osječku, uzdigavši na stupanj metropolitanskog središta Đakovačko-osječku nadbiskupiju, kojoj je, kao sufraganske, pridružio Požešku biskupiju i obnovljenu Srijemsku biskupiju. Prema: Župa Sv. Petra i Pavla, *Pastirsko pismo – Božić 2008*, Osijek, 2008, str. 16.

¹¹ *Jazik otačaski*, Zagreb, 1995, str. 94.

¹² KL, god. XII. (1861), br. 22, str. 169.

¹³ KL, god. XXII. (1871), br. 27–29, str. 217–235. Iste se godine u br. 50 Katoličkoga lista nalazi i kratak Tkalčićev komentar *Prinos za poviest biskupije zagrebačke*, str. 412–413.

¹⁴ KL, god. XXIV. (1873), br. 9–11, str. 65–83.

¹⁵ KL, god. XXXIV. (1883), br. 33, str. 257–259.

¹⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Tisućnica slovenskih apostola Ćirila i Metoda*, Zagreb, 1863.

vezu s ranijim, navodeći imena popova glagoljaša koji djeluju u 15. i 16. st. na području zagrebačke crkve. I Kukuljević i Tkalčić znaju da je tezu o kontinuitetu staroslavenske liturgije od ćirilometodskih vremena do 15. st. u Zagrebačkoj biskupiji vrlo teško obraniti, ali za razdoblje od 15. do 17. st. imaju vjerodostojne podatke. Obojica se pozivaju na podatak da je kralj Ladislav uvažavao ćirilometodsku tradiciju i upravo stoga prvim zagrebačkim biskupom imenovao benediktinca iz Szazave, Čeha Duha, dodijelivši mu za pomoćnike Slavene iz šimedske i zaladske županije, tj. s područja, kako ističe Damjanović,¹⁷ kojima je u 9. st. biskupom Sv. Metod.¹⁸ Suprotstavljeni im Horvat, s druge strane, tvrdi da je od samoga početka zagrebačka crkva imala zapadnu liturgiju s latinskim jezikom, a najvećim dokazom u prilog svojih stavova drži tvrdnju kako nikada jedan zagrebački biskup nije zaredio popa glagoljaša.¹⁹ Iz navedenih je rasprava bjelodano kako nema dvojbe o tome da je latinski bio obrednim jezikom zagrebačke biskupije od njezina osnutka, međutim još je uvijek ostalo otvorenim pitanje o tome je li na njezinu području bilo i liturgije na staroslavenskom jeziku u vrijeme utemeljenja biskupije i prije.

Među najznačajnijim je filološkim raspravama objelodanjenima u KL ona *O postanku i postojbini glagoljice* P. J. Šafařika objavljena u dvanaest nastavaka i popraćena iscrpnim komentarima Franje Račkoga.²⁰ Rački, koji stoji na čelu znanstvenoga raspravljanja o glagoljskome pismu u Hrvatskoj,²¹ ispisuje opsežan uvod navedenoj raspravi u kojemu daje pregled razvoja znanstvene misli o pitanjima podrijetla i starosti glagoljskoga pisma. Na njegovu su popisu Dobrovski, Kopitar, Preis, Grigorovič, Ginzl, Sreznjevski, čija mišljenja donosi kako bi bolje rasvijetlio u to vrijeme najnoviji opis slavenskoga povjesničara i jezikoslovca Šafařika objelodanjen u knjizi *Über den Ursprung und die Heimath des*

¹⁷ *Jazik otačaski*, Zagreb, 1995, str. 92.

¹⁸ Tim su se problemima kasnije bavili: Svetozar Ritig u knjizi *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku*, Zagreb, 1910; J. Hamm u tekstu *Glose u Radonovoj bibliji*, Slovo 1, Zagreb, 1925; Dragutin Kniewald u knjizi *Liturgika*, Zagreb, 1937; Branko Fučić u tekstu *Glagoljski natpisi u Zagrebačkoj nadbiskupiji* u knjizi sažetaka *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094–1944*; Eduard Hercigonja u knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb, 1983; Stjepan Damjanović u knjizi *Jazik otačaski*, Zagreb, 1995.

¹⁹ *Slavenska liturgija i bogoslužni jezik biskupije Zagrebačke*, KL, god. XV. (1864), br. 9–16, str. 64–125. Horvat iznosi povijesno gledište na uvođenje slavenske liturgije.

²⁰ KL, god. IX. (1858), br. 28–39, str. 221–312.

²¹ Ivanka Petrović, *Franjo Rački – otac hrvatske cyrillomethodiane* – u: Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 9, 1979, str. 75.

Glagolitismus 1858. godine u Pragu, u kojemu je Šafařík revidirao svoje stavove glede glagoljskoga pisma i stao na stranu njegova prvenstva u odnosu na ćirilicu te na stranu njegove jedinstvenosti u odnosu na do tada poznata pisma. Šafaříkov je tekst višestruko zanimljiv jer osim već navedenih stavova razvija pravu znanstvenu aparaturu precizno opisujući svaku pojavu, primjerice podrijetlo pojedinih grafema u slavenskim azbukama, raslojenost leksika prvoga slavenskoga književnog jezika, daje iscrpne opise kanonskih spisa, a posebice se bavi i problematikom razvoja staroslavenske liturgije i njezina širenja po slavenskim zemljama. Utjecaj J. P. Šafaříka na F. Račkoga posebice je zamjetan kada je riječ o glagoljskom pismu i staroslavenskoj književnosti o kojima govori u svojim tekstovima od 1852. do 1858. godine. Kako je Rački iz Senja otišao u Beč 1855. godine, njegovo je zanimanje za glagoljicu poraslo jer je i osobno upoznao Pavla Josefa Šafaříka u *posljednjim godinama njegova života kada je došao do zaključka da je Ćiril tvorac glagoljice*²² i nadahnuo se njegovim istraživanjem o glagoljskoj pismenosti. Šafařík je, kao i Rački, svoj život posvetio istraživanju ćirilometodske baštine, no u kasnijoj dobi okrenuo se proučavanju glagoljskih spomenika i glagoljskoga pisma. Na takav tip istraživanja potaknulo ga je otkrivanje velikoga broja glagoljskih spomenika.

Već smo spomenuli da je Rački u Hrvatskoj stajao na čelu znanstvenog raspravljanja o glagoljskom pismu. Rješenja o starosti glagoljice i ćirilice pokušao je dati u *Pregledu glagoljske crkvene književnosti*, ali su njegove teorije u početku bile pune kontradiktornosti – tvrdio je kako je Hrvatska domovina glagoljice, da je upotreba uglatog pisma u Hrvatskoj starija nego u Bugarskoj itd. Iz rečenoga je bjelodano da je u tim svojim prvim radovima, nakon kojih se razvio i sazio kao znanstvenik, zastupao *jeronimsku tezu* ili *teoriju* o podrijetlu glagoljice koja je u Hrvatskoj, osobito među laicima, uživala velik ugled. Njezina je bit u tome da tvrdi da je autor glagoljice Sveti Jeronim (koji je živio u 4. st., op. M. L.), što znači da je to pismo znatno starije od Konstantina-Ćirila. Ta je teorija svoje glavno uporište nalazila u hrvatskoj predaji i u pokušajima *da se neke Jeronimove rečenice shvate tako da on govoreći o svome jeziku misli na latinski*.²³ Konačno je, i opet pod utjecajem svog učitelja Šafaříka, takvo tumačenje Jeronimovih tekstova uvjerljivo otklonio u djelu *Pismo slovjensko* 1861. te pristao uz

²² Mirjana Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb, 2004, str. 40.

²³ Stjepan Damjanović, *Slovo iskona: Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002, str. 55–56.

ćirilometodsku (endogenu)²⁴ teoriju o podrijetlu glagoljice, onu koja je i danas općeprihvaćena u paleoslavističkim znanstvenim krugovima, a koja drži da je glagoljica *autorsko djelo, rezultat individualnog čina, da ju je stvorio pojedinac iz grčkoga kulturnog ozračja, kršćanin po svjetonazoru, talentirani filolog, znalac brojnih jezika*²⁵ – Konstantin-Ćiril. Svoje je stavove o toj problematici Rački najsustavnije iznio u svojoj drugoj knjizi – *Pismo Slovjensko* koja je zapravo nastavak *Vieka i djelovanja sv. Cyrilla i Methoda*, odnosno prvi dio trećega sveska, a posvetio ju je svome učitelju „Visokoučenomu i prepoštovanomu mužu Pavlu Josipu Šafariku, otcu slovjenske starouke i obretniku staroslavjenskih spomenikov, prvomu glagoljašu naše dobe. U znak duboke zahvalnosti, harnoga priznanja i osebitoga štovanja posvetljuje pisac.“²⁶

To je između ostaloga dokaz, kako smo već spomenuli, da je djelo nastalo pod izravnim utjecajem Šafařika i njegovih istraživanja. U prvom poglavlju knjige Rački govori o mogućnosti postojanja pretćirilovskog slavenskog pisma, protoglagoljskoga.²⁷ U tome djelu predmetom je njegova bavljenja povijest pisma u užem i širem smislu, fenički alfabet, starogrčko pismo i rune. „Pokušao je progovoriti i o odnosu runa i glagoljice, o mogućem glagoljskom futhorku, koji netko u kršćanskoj slavenskoj fazi pretvara u glagoljsku azbuku (...) sve do ‘črta i reza’ u apologiji črnorisca Hrabra.“²⁸ U drugome dijelu raspravlja o pismu Konstantina Filozofa te navodi dokaze koji idu u korist Konstantinova autorstva glagoljice. Josef Pavel Šafařik nije doživio izdavanje *Pisma slovjenskoga*, pa Ivanka Petrović drži kako je te 1861. godine završila blistava epoha znanosti o glagoljici.

²⁴ Danas možemo govoriti o trima polazištima u objašnjavanju geneze glagoljice: a) *egzogena* – polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana, u nekom drugom grafijskom sustavu; *egzogeno-endogena* – polazišta koja polaze od toga da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali i da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. iz jednog glagoljskog grafema razvija ih se nekoliko; *endogena* – polazišta koja ne uzimaju u obzir poticaje izvana, nego traže grafički ključ glagoljice, tj. traže elemente od kojih su svi grafemi načinjeni i načine slaganja tih elemenata. Usp. S. Damjanović, *Staroslavenski jezik* (Četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2003., str. 30–31.

²⁵ S. Damjanović, o. c., str. 53.

²⁶ I. Petrović, o. c., str. 77.

²⁷ Danas se pojam *protoglagoljski* odnosi na prvotne glagoljske oblike, onakve kakvima ih je stvorio Konstantin-Ćiril, i u potpunosti je suprotnosti sa značenjem koje mu je pripisivao Rački.

²⁸ I. Petrović, o. c., str. 77.

Pisanje se Franje Račkoga u KL može podijeliti u nekoliko segmenta: povijesne i povijesno-teološke rasprave, filološke rasprave, recenzije i prikazi te prigodni tekstovi i propovijedi uz pojedine ćirilometodske obljetnice, posebice uz blagdane Sv. Ćirila i Metoda. Ono što je napisao u KL do 1857. godine (a počeo je pisati već prve godine njegova izlaženja, 1849) predstavlja temelj spomenutoj knjizi *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda, slovjenskih apoštolor*. Riječ je o tekstovima koji raspravljaju o crkvenom jedinstvu i o filološkim pitanjima, napose starini glagoljice i ćirilice: *Nabožne misli na dan sv. Cyrilla i Methoda*,²⁹ *Zapad i Istok*,³⁰ *Slavi slavenskih Apoštola na njihov blagdan*³¹ te o povijesno-filološkim raspravama posvećenima hrvatskom glagoljaštvu, kakva je, recimo, rasprava *Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige*.³² Rački je u KL nastavio pisati sve do svoje smrti 1894. godine, posvećujući se dokazivanju opravdanosti proširenja staroslavenske liturgije na cijeli hrvatski i slavenski nacionalni prostor, propitujući glagoljsku baštinu u Hrvata (*Život Šimuna Kožičića - Begne, biskupa modruškoga i pisca*)³³ i ostalih Slavena (*Stari spomenici sv. Cyrilla i Methoda u Moravskoj*),³⁴ gradeći pritom svoju misao na izvornim dokumentima, napose onima iz Vatikanskih, ali i svih drugih važnijih europskih arhiva. On je svojim tekstovima pripremao hrvatsku javnost za velike ćirilometodske obljetnice koje su se slavile u 2. polovici 19. st. i zasigurno, uz biskupa Strossmayera, najviše pridonio proširenju kulta Sv. Ćirila i Metoda u hrvatskome narodu. Dobro poznajući filološku misao svoga vremena, u svojim je filološkim opredjeljenjima slijedio znanstvenu misao čeških slavista, napose J. P. Šafařika.

Kako smo već na početku naglasili, izlaženje je KL potaknuo nadbiskup zagrebački Juraj Haulik s posve određenim ciljem: braniti poziciju latinskoga jezika u liturgiji u svojoj biskupiji, ali i na cijelome hrvatskom prostoru. Njegove su misli o ćirilometodskoj baštini, odnosu staroslavenskoga i latinskoga jezika u liturgiji također zabilježene na stranicama KL. Već prigodom tisućljetnice Svetih Apostola 19. svibnja 1863. Haulik se javlja svojim pastirskim pismom *Notum vobis est*. On se

²⁹ KL, god. V. (1854), br. 12, str. 89–91.

³⁰ KL, god. V. (1854), br. 27–32, str. 209–251.

³¹ KL, god. VI. (1855), br. 10–26, str. 73–221.

³² KL, god. VII. (1856), br. 34–35, str. 269–279.

³³ KL, god. XII. (1861), br. 1–6, str. 1–42.

³⁴ KL, god. XIII. (1862), br. 12, str. 62.

u toj okružnici poziva na moravske biskupe čiji primjer slijedi u obraćanju papi glede promjene datuma blagdana Svete Braće, obrazlaže uvjete općega oprosta koji se odnosi i na vjernike hrvatsko-slavonske pokrajine, a koji nije moguće dobiti tijekom cijele jubilarne godine kao u Moravskoj, nego samo u osmini slavlja Sv. Braće. Okružnica bilježi i posebne nadbiskupove upute u pet točaka, a koje se odnose na Zagrebačku nadbiskupiju. Te su upute, mnogo skromnije od onih koje Strossmayer upućuje vjernicima i svećenstvu svoje dijeceze, obilježene diplomatskim izbjegavanjem pitanja obrednoga jezika u vrijeme liturgijskih slavlja te usmjerene na raspirivanje mogućih konotacija koje bi blagdan slavenskih blagovjesnika mogao izazvati:

„Može se dostojno slaviti i njihovo iskreno nastojanje oko narodnog jezika, no sa svom umjerenošću i razboritošću. Nipošto se u tom ne smije dati povoda sumnji da nam kod slavljenja ovog blagdana više na srcu leži raspaljivanje rodoljubnog duha nego učvršćivanje vjere i povećanje moralnog života. Ovo potonje je svakako od takove važnosti za našu kako vremenitu tako i vječnu sreću da se ona ni na kojem drugom kolikogod hvalevrijednom cilju, iz bilo kojeg razloga ne može podrediti.“³⁵

U posljednjoj, 5. točki, stoji samo kratka napomena glede jezika: „I pošto se okadi (Presveto Otajstvo, op. M. L.) i triput otpjeva Svet, Svet itd. na narodnom jeziku, neka se po običaju podijeli blagoslov (latinskim jezikom, op. M. L.)“³⁶ Zapravo, Haulikovi suzdržani stavovi ni malo ne začuđuju ako se uzme u obzir da se on još 1848. godine usprotivio zahtjevima korone Stubičkoga kotara za vraćanje staroslavenskoga jezika u liturgiju, a dodatno ga je razgnjevalo i to što je zaključke te korone prihvatilo svećenstvo cijeloga kotara; nadalje, svečano ustoličenje bana Jelačića 5. lipnja 1848. u crkvi Sv. Marka obilježeno je staroslavenskom misom koju je vodio senjski biskup Mirko Ožegović, a nakon 1861. uslijedio je još niz zahtjeva za uspostavom slavenskog bogoslužja: najprije Sisačkoga kotara 1862. u povodu proslave nastupajućeg ćirilometodskoga jubileja 1863, potom Društva za povijest i starine Jugoslavena te karlovačkih građana i Poglavarstva grada Karlovca, Poglavarstva trgovišta Siska, također 1863. godine, nakon čega su uslijedili i zahtjevi glavnih hrvatskih županija za uspostavu slavenskoga bogoslužja – Virovitičke, Požeške i Zagrebačke.³⁷

³⁵ KL, god. XIV. (1863), br. 21, str. 163–165.

³⁶ Isto.

³⁷ Virovitička županija svoje, najopširnije od svih, zahtjeva donosi na skupštini održanoj u Osijeku još 1863, dok Požeška i Zagrebačka županija o pitanjima slavenskoga bogoslužja raspravljaju u siječnju 1864.

Ni KL, kao glasilo koje je osnovao za promicanje svojih stavova, nije ostao dosljedan nadbiskupu Hauliku, već je i više od svih ostalih crkvenih listova svoga doba širio ćirilometodsku ideju u hrvatskome narodu, prateći svaku ćirilometodsku obljetnicu ili blagdane Sv. Ćirila i Metoda do kraja stoljeća brojnim napisima.

Godine 1863. u KL je u tekstu *U slavu slavjanskima apostolima sv. Ćirilu i Metodu prigodom tisućnice oblužene 5. srpnja* zabilježena je jedna od prvih ćirilometodskih propovijedi: *Propovied prigodom tisućnice slavjanskih apostolah Sv. Ćirila i Metoda oblužene u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj, a rečena od preč. gosp. Josipa Marića kanonika*.³⁸ Kako bi naglasio evangelizatorsku ulogu Svete Braće, kanonik Marić svoju propovijed započinje pričom o praznovjerju Slavena i o bogovima koje su štovali prije nego su postali dijelom kršćanske civilizacije, a potom detaljno razlaže životopis Sv. Braće, spominjući svaku pojedinačnu misiju u kojoj su bili, posebice moravsku, te putovanje u Rim i same događaje u Rimu. Najzanimljiviji dio Marićeve propovijedi odnosi se na promišljanja o staroslavenskome liturgijskom jeziku kao zajedničkome književnom jeziku svih Slavena te o romantičarski intoniranim odlikama Slavena kao naroda:

„(...) Što se pako jezika tiče, što smo ga u crkvu i bogoslužje uveli, nije to jezik kakve šake ljudi, već jezik ogromnoga slavjanskoga naroda, kojega je Bog plemenitimi svojstvi srca i uma, kao i ine narode obdario, te koj danas sutra izza nijednog izobražena naroda zaostati neće. Slavjan je janje kod kuće, a lav u boju, mrav u polju, a sokol u gori, pak opet um mu je sklon za vjeru, srdce sklono na pokornost a volja na poslušnost. On vladara svoga obožava, starješinu poštuje, a sve ljude ljubi. Neima plemena pod nebom, koje bi se kao Slavjan izmedju sebe ljubilo. On neizrečenom nježnošću svoju majku, svoju ljubu i svoje čedo ljubi. On i tudjeg starca svojim djedom, tudjeg muža stricem, tudju ženu strinom, tudjeg vršnjaka bratom, tudju mladu snahom, tudju dievu sekam i sve Slavjane svojim rodnom zove. Zato mu i jest kuća otvorena svakomu i stol za svakoga prostrt. On je rođen govornik i rođen pjesnik, nit mu treba, kao nekim narodom, svetih škrinjah, da svog roda uma blago čuva. On pjeva i neznade kako. Jedan pjeva, a drugi odpjeva, te mu tako pjesme od ustah do ustah u neumrlost prelaze. Zato mu i jest jezik vitak i krepak kao bor u gori zelenoj, te kad treba poput bistra potočića izmedju cvietja i trave po dolini vijuga se, te skakućuć preko šljunka neizrečenom milinom šaptje i žubori: a kad opet treba, sa svom ozbiljnošću kakve ogromne rieke

³⁸ KL, god. XIV. (1863), br. 28, str. 219–222.

nis strme klisure pada, te sobom valja drvlje i kamenje. On istom milinom sa Davidom pjeva, u visokoj pjesmi kao grlica guče, sa Jeremijom kao rosna godina plače, istom dubljinom sa Jobom, Salamonom i Pavlom mudruje, te na lahkih krilih u nebo nebesah sa Ivanom leti; niti u svem svetom pismu išta tako izumljena i rečena imade, što slovjenski jezik istom brzinom dostignuti i istim veličanstvom izraziti nebi mogao. Eto kakov mu je jezik, takav je i Slavjan u narodu: pa nebi-li bilo Bogu plakati, pustit ga u gluposti progonstva i oteti od prosvjete kršćanstva?³⁹

Uz ovu je propovijed zanimljiva još jedna pojedinost: uredništvo KL čitateljima skreće pozornost na to da se propovjednik nije u svemu držao povijesne istine te da su mnogi izrečeni podaci legendarnoga karaktera. Zato upućuje čitatelje na knjigu Franje Račkoga *Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda*.⁴⁰

U bilješki uz tekst *Za svečanost sv. Cirila i Metoda, slavjanskih apoštolah*⁴¹ iz iste godine stoji (a to vrijedi i za ostale tekstove takve vrste u drugoj polovici 19. stoljeća):

„Vriedni jedan župnik, zamoljen od više drugovah, priobćuje ovdje veći dio svoje drugom nekome prigodom rečene propoviedi (što znači da su svećenici Ćirila i Metoda uzimali za primjer i onda kada nije bio njihov blagdan, op. M. L.), sadržavajuće kratak životopis slavjanskih apoštolah sv. Cirila i Metoda, – priobćuje ga kao materijal na porabu svećenstvu za nastajuću tisućljetnu svetkovinu sv. naših apoštolah. Ostavlja svakomu na volju, da si prema posebnim okolnostima i duhovnim potrebama svojih slušatelja izvede iz života sv. naših vjeroviestnikah uporavu na život; radi česa je taj dio svoje propoviedi izostavio.“

Potpuno je jasno, što smo vidjeli i iz prethodnoga primjera, da su se svi propovjednici nakon 1859. godine koristili opširnim životopisom Sv. Apostola iz knjige Franje Račkoga *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda* koja se mogla nabaviti preko KL za 2 forinte i u Jakićevoj knjižari u Zagrebu.

Manjak liturgijskih knjiga i nezadovoljstvo postojećima česta je tema napisana u crkvenim časopisima 2. polovice 19. stoljeća koji ne štede postojeća rusificirana izdanja grubih opaski. U KL od 22. lipnja 1865. u tekstu *Rieč o obrednom jeziku u biskupiji modruško-senjskoj* tako čitamo

³⁹ KL, god. XIV. (1863), br. 28, str. 220–221.

⁴⁰ Isto, 221.

⁴¹ KL, god. XIV. (1863), br. 24, str. 185–187; KL, god. XIV. (1863), br. 25, str. 193–195.

kako je opće stručno mišljenje da rusifikacija nije u korist vjere ni naroda te da je znak nemara: „(...) jer kad uzmemo Levakovićev misal i breviar i Karamanov misal u ruke, a u obće sve, što se po Levakoviću izdalo, to nam se grsti nad onom nezgodom jezika.“⁴²

Pod naslovom *Assemanov ili vatikanski evangelistar* 1866. u KL nalazi se obavijest o izlasku iz tiska toga važnoga kanonskog spomenika. Iz pisama koja su razmijenili Strossmayer i Rački doznaje se da je đakovački biskup bio pokroviteljem tiskanja *Assemanijeva* ili *Vatikanskoga evanđelistara* kojemu je Rački bio urednikom. Zbog Strossmayerovih su novčanih neprilika (1864) radovi na izdavanju čak neko vrijeme bili zaustavljeni, pa evanđelistar konačno izlazi 1865. godine.⁴³ Najopširnija bilješka o pitanjima *Assemanijeva evanđelistara* nalazi se u Strossmayerovu pismu Račkome od 23. siječnja 1866. Zanimljivo je napomenuti kako je Račkijevo izdanje doživjelo ozbiljnu kritiku od Ivana Crnčića. On u pismu Strossmayeru kaže kako je kodeks pogrešno tiskan i „da otprilike na svakoj strani ima 13 falingi“ pa ga je on, inače poznat kao zagovaratelj latinične transliteracije glagoljskih spomenika, „latinicom otpisao“ s namjerom da ga objelodani, što je i učinio desetljeće kasnije (*Assemanovo izborno evanđjelje*, Rim 1878). Strossmayer je na te kritike rimskome kanoniku Crnčiću odgovorio kako je Rački „po svoj prilici prebrzo raditi morao“ te da mu bez obzira na pogreške treba odati priznanje što je kodeks uopće objelodanio. Iz KL se doznaje da je Rački jedan primjerak *Evanđelistara* 1866. poslao u Vatikan.⁴⁴

Sveta Stolica 1867. povjerava brigu oko izradbe liturgijskih knjiga đakovačkome biskupu Josipu Jurju Strossmayeru. U trenutku kada se Strossmayer prihvaćao toga odgovornog zadatka bilo je teško zamislivo da će trebati gotovo tri desetljeća za njegovo ostvarenje. Budući da su bili njezini pokretači, izradba je liturgijskih knjiga bila čestom temom korespondencije između biskupa Strossmayera i Franje Račkoga. U trenutku kada je već htio odustati od posla koji je uzeo u ruke samo zato što je bio „(...) uvjeren da u njoj leži sredstvo (slavenskoj liturgiji, op. M. L.), kojim se Bog za buduće poslužiti može, da narod jugoslavjanski u vjeri sjedini“ i kada je već rekao Svetoj Stolici da se „stvar povjeri onim, kojih se za sad stvar tiče (dalmatinskim biskupima, op. M. L.) i koji neposrednu

⁴² KL, god. XVI. (1865), br. 25, str. 196.

⁴³ Ferdo Šišić (ur.), *Korespondencija Strossmayer-Rački*, knjiga II, 1929, br. 404, str. 5.

⁴⁴ KL, god. XVII. (1866), br. 9, str. 70.

nuždu tih svetih knjiga čute⁴⁵ – upravo je tada, nakon poteškoća i nerazumijevanja na koja je naišao i u Vatikanu i u Hrvatskoj u svezi s tim pitanjem, putem Bečke nuncijature stiglo dopuštenje za početak rada na izdavanju liturgijskih knjiga na slavenskom jeziku.⁴⁶ Čini se da je takvu odluku donekle potaknuo i memorandum senjsko-modruških biskupa *O jeziku i knjigah obrednih* upućen Propagandi 1867. godine. U njemu se ukratko opisuje povijest slavenskoga liturgijskog jezika u našim krajevima te se zaključuje da je za napredak Crkve u narodu potrebno potaknuti pitanje izradbe novih liturgijskih knjiga i pod upravom predsjednika Akademije, dr. Franje Račkoga, povjeriti posao „svećenikom, kojih vještih staromu slov. jeziku u Hrvatskoj i Slavoniji ima više“.⁴⁷ Tekst se zaključuje rečenicom kako se već znade da će upravo biskup Strossmayer dobiti papinsku bulu za sastavljanje spomenutoga odbora za izradbu glagoljskih knjiga te da je memorandum načinjen samo da bi ubrzao taj postupak.

O upotrebi se liturgijskoga staroslavenskog jezika u drugoj polovici 19. stoljeća raspravljalo i tamo gdje on nije bio ni u kakvoj opasnosti da mu se zabranama ograniči uporaba. Takvi postupci upozoravaju da se sve više osjeća razlika između staroslavenskoga jezika konzerviranoga u liturgijskim knjigama i prirodnim promjenama podložnih narodnih idioma slavenskih naroda koji su se u bogoslužju služili staroslavenskim jezikom; staroslavenski u 19. stoljeću više nije ono što je bio u prvim stoljećima svoga nastanka.

Glasovi o funkcionalnijim rješenjima, njegovoj zamjeni u crkvenoj upotrebi narodnim jezikom javljaju se i među grkokatolicima,⁴⁸ a među pravoslavnim Srbima od 1871. prerastaju u pravi pokret koji se zalagao za prevođenje staroslavenskih crkvenih knjiga na narodni jezik te obavljanje bogoslužja na narodnome jeziku, što zapravo i ne čudi previše ako se uzme u obzir da je na Istoku od najstarijeg doba prevladalo načelo upotrebe na narodnoj osnovici utemeljenog književnog jezika u liturgiji. Potkraj stoljeća

⁴⁵ Ferdo Šišić (ur.), *Korespondencija Strossmayer-Rački*, knjiga I, 1928, br. 61, str. 56.

⁴⁶ KL, br. 8 od 20. veljače 1868, str. 59; u njemu su objelodanjena oba pisma, i ono bečkoga nuncija Marijana Falcinnellija Antonaccija od 23. siječnja 1868. upućeno Strossmayeru i Strossmayerov otpis od 29. siječnja 1868.

⁴⁷ KL, god. XVIII. (1867), br. 28, str. 319.

⁴⁸ Andrija Šuljak govori o inicijativi kaločkoga nadbiskupa Lajosa Haynalda, metropolita mađarskih grkokatolika, koji je 1885. godine uputio molbu Svetoj Stolici za upotrebu mađarskog jezika u liturgiji grkokatolika u sjeveroistočnoj Mađarskoj. Vidi: *Diacovensia*, br. 1, 1994, str. 287.

(1896) to je pitanje pokrenuo svećenik Jug Stanikić iz Taraša u opširnoj raspravi u kojoj predlaže da se bar neke molitve koje pravoslavni Srbi mole na staroslavenskom jeziku prevedu na narodni jezik kako bi razumjeli bar ono što svakodnevno mole, primjerice *Vjeruju, Oče naš, Bogorodice djevo* i dr. Kasnije se ta ideja proširila i na svete službe i razne crkvene obrede, na crkvene pjesme što se pjevaju na jutarnjoj i večernjoj službi. KL od 12. kolovoza 1897. donosi raspravu *Staroslovjenština i narodni jezik u crkvi*⁴⁹ u kojoj se donosi osam razloga za zamjenu staroslavenskoga narodnim jezikom:

1. staroslavenski crkveni jezik je narodu tuđ jezik,
2. narod ga većinom ne razumije,
3. zato se narod u crkvi osjeća tuđim,
4. zato narod slabo pohađa crkvu,
5. zato se u narodu sve više širi nazarenstvo,⁵⁰
6. rimokatoličke crkve bolje su posjećene jer se na narodnom jeziku pjevaju pjesme i čitaju apostol i evanđelje,
7. nazareni privlače velik broj ljudi zato što bogoslužje obavljaju narodnim jezikom,
8. pravoslavni koji su bili u nazarenskoj bogomolji priznaju da je tamo ljepše i razumljivije nego u pravoslavnoj crkvi.

Godina 1880. bila je posebno značajna za sve Slavene. Tada je, naime, papa Lav XIII. izdao svoju glasovitu okružnicu *Grande munus*, kojom Sv. Braću proglašava svecima i Katoličke crkve te iznova potvrđuje legitimitet staroslavenskoga jezika tisuću godina nakon što je to učinio njegov davni prethodnik na Petrovoj stolici papa Ivan VIII. svojom enciklikom *Industriae tuae*. Tako se i *Govor Josipa Berute, župnika i narodnog zastupnika*,⁵¹ budući da je održan u godini enciklike *Grande munus*, 1. studenoga 1880. u crkvi Sv. Katarine u Zagrebu prigodom svečanosti u slavu Sv. Cirila i Metoda, posebno osvrće na njezin tekst i odnos Svete Stolice prema Slavenima:

„(...) najviša moralna moć, zastupana u papinstvu, diže svoj glas, da oslobodi i pridigne savjest slavenkih plemenah, da zaštititi njihove

⁴⁹ KL, god. LXVIII. (1897), br. 32, str. 250–251.

⁵⁰ Nazareni su pripadnici jedne od brojnih kršćanskih sekti sličnih baptistima koje su nastale u 19. stoljeću, odbijaju nositi oružje i služiti vojsku, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2004, str. 335.

⁵¹ KL, god. XXXI. (1880), br. 46, str. 364–368.

tradicije, njihov način mišljenja, njihove stare povlastice, pa u koliko je do nje da uzbudi u njih težnju za slogom ka zajedničkomu duševnomu radu i cilju, zovuć im u pamet vremena, kad još vjerski razkol nije se bio ustalio, kažuć na sv. apoštola Cirila i Metoda kano jednako drage i štovane svim nam karike vjerskoga jedinstva, nabrajajuć prijašnje pape, koji su i nakon nastanka razkola to vlastitom ponukom, to na prošnju vladarah, i savjetom i uplivom svojim spremno i odlučno radili za dobro onih takodjer slavenskih narodah, koji su od katoličke crkve bili odciepljeni (...)⁵²

Velik je prostor na svojim stranicama KL posvetio i sveslavenskom hodočašću u Rim, jednom od najznačajnijih događaja u povjesnici slavenskih naroda u drugoj polovici 19. stoljeća, koje je organizirano kao zahvala papi Lavu XIII. za encikliku *Grande munus*.

Uvod u to slavlje KL započinje objavljivanjem prigodne povijesne rasprave, koja se, doduše, ne odnosi izravno na sveslavensko hodočašće, ali svojim sadržajem podržava njegov duh – podupire stupanje Slavena na novo poprište svjetske povijesti – povjesničara dr. Petra Balana, podarhivara u Tajnom vatikanskom arhivu u Rimu, *Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini* u 24 nastavka tijekom 1881. godine.⁵³ Tu je Balanovu raspravu koja velikim svojim dijelom raspravlja o crkvenome jedinstvu Istočne i Zapadne crkve na hrvatski jezik preveo, tada još profesor na zagrebačkome Bogoslovnom fakultetu, a kasnije veliki Strossmayerov prijatelj i ćirilometodijanac dr. Josip Stadler. Rasprava je izlazila u nastavcima od 2. do 25. broja 1881. godine s namjerom da rasvijetli neka od pitanja iz povijesti slavenskih naroda, koja je do tada uglavnom nekritički proučavana, opterećena predrasudama i stranačkim orijentacijama, temeljeći se na nedostatnom broju izvornih dokumenata, a vjerujući u veliku i plemenitu misiju Slavena na koje je enciklika pape Lava XIII. svratila pozornost Zapada.⁵⁴ Kao iskusan povjesničar, dr. Balan utvrđuje znanstvenu metodologiju koju je potrebno primijeniti u proučavanju slavenske povijesti; od 13. stoljeća nadalje postoji izobilje dokumenata o slavenskoj povijesti, posebice u izdanjima Daniela Farlattija (*Illyricum sacrum*), Jakoba Coletija, Theinera i Praya; on upućuje na zbirke bula koje su povjerene franjevcima i dominikancima u Waddingu, na *Ljetopis ugarskih kraljeva* (diplomatski akti koji se tiču Slavena), *Regeste*

⁵² Isto, str. 368.

⁵³ KL, god. XXXII. (1881), br. 2–25.

⁵⁴ KL, god. XXXII. (1881), br. 2, str. 9-10.

papinske (kronologijski izvadci iz službenih akta Sv. Stolice), koji se nalaze u Tajnom vatikanskom arhivu. Autor želi u jubilarnoj 1881. godini, uoči samoga sveslavenskoga hodočašća, rasvijetliti mjesto Slavena u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini jer ti narodi „jedva da se dižu izpod žalosna pritiska, ispod tudjeg barbarstva, i još uvijek gledaju nesigurno u budućnost“,⁵⁵ za razliku od Ugarske, Dalmacije, Moravske i Češke, čiji su narodi, prema Balanovu mišljenju, već zreli, naobraženi i uređeni i čija je budućnost izvjesna, a prošlost već iscrpno opisana u djelima njihovih glasovitih povjesničara.

Uz brojne obavijesti o tijeku priprema toga važnog događaja u Rimu i među ostalim slavenskim narodima, posebno se ističu sljedeći tekstovi:

1. Proglas (*Hrvati katolici!*)⁵⁶ koji je Izvršni odbor za pripremu sveslavenskoga hodočašća na čelu s Franjom Račkim uputio hrvatskim katolicima 5. svibnja 1881. o važnosti sudjelovanja hrvatskoga naroda na toj ćirilometodskim duhom obilježenoj manifestaciji;
2. Niz prigodnih, umjetničkih tekstova, posvećenih sveslavenskome hodočašću: (*Govor u slavu sv. slavenskih apostola Cirila i Metoda* dr. Antuna Križana,⁵⁷ *Kantata u slavu Leona XIII. prigodom sveslavenske svečanosti u Rimu 5. srpnja 1881.* Ivana pl. Zajca i Josipa Eugena Tomića,⁵⁸ pjesma Franje Ivana Despota *Peti srpnja*,⁵⁹ putopis Dragutina Jambrečaka *Rimsko hodočašće*⁶⁰ i dr.);
3. Adrese, pisma i pozdravni govori: *Hrvatska adresa koju su prinesli hrvatski hodočasnici sv. otcu Leonu XIII. na blagdan slavenskih apostola sv. Cirila i Metoda 1881.* (na hrvatskome i latinskom jeziku),⁶¹ *Adresa Istarskih Hrvata sv. Otcu prigodom svetčanosti od 5. srpnja*,⁶² *Pozdravni govor biskupa Strossmayera*

⁵⁵ KL, god. XXXII. (1881), br. 9, str. 137.

⁵⁶ KL, god. XXXII. (1881), br. 18, str. 137–138.

⁵⁷ KL, god. XXXII. (1881), br. 27, str. 211–214.

⁵⁸ KL, god. XXXII. (1881), br. 27 – Prilog.

⁵⁹ KL, god. XXXII. (1881), br. 27 – naslovna stranica.

⁶⁰ Jambrečakov je putopis izlazio u nastavcima tijekom 1881. i 1882. godine. Vidi: KL god. XXXII. (1881), br. 30, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50; (1882), br. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34.

⁶¹ KL, god. XXXII. (1881), br. 27, str. 210–211.

⁶² KL, god. XXXII. (1881), br. 42, str. 335.

sv. Otcu u ime slavenskih hodočasnika,⁶³ *Književno društvo sv. Jeronima kod sv. oca Leona XIII*,⁶⁴ *Pismo sv. oca Leona XIII. književnome društvu sv. Jeronima*,⁶⁵ *Pismo sv. oca upravljeno na vodju hrvatskoga hodočašća J. J. Štrosmajera i na apostolske vikare u Bosni i Hercegovini*⁶⁶ itd.

4. Polemičke rasprave o crkvenom jedinstvu potaknute okružnicom *Grande munus: Prilozi k crkvenomu pokretu medju južnimi Slovjeni I* (Okružnica zadarskog episkopa grčko-iztočne crkve),⁶⁷ *II* (Okružnica kotorskoga episkopa grčko-iztočne crkve),⁶⁸ *III* (Okružnica zadarskoga nadbiskupa Petra Dujma Maupasa),⁶⁹ tekst A. Frankija *Osvrt na dvie poslanice dvaju pravoslavnih episkopa u Dalmaciji*⁷⁰ itd.

Izvrstan primjer epistolarne vrste česte u 19. st., tzv. adrese odnosno apela, tekst je *Hrvati katolici!* koji je, po svemu sudeći, sastavio Franjo Rački s odborom za organiziranje sveslavenskoga hodočašća, a u kojemu se hrvatski narod poziva da sudjeluje u toj za sve Slavene značajnoj manifestaciji.⁷¹ Istoj kategoriji pripada i tekst *Hrvatska adresa. (Prinesli ju hrvatski hodočasnici sv. otcu Leonu XIII. na blagdan slavenskih apostola sv. Cirila i Metoda 1881.)*,⁷² a iz knjižice koju je Katolička Dalmacija objelodanila u povodu sveslavenskoga hodočašća 1881. vidi se kako su i ostali slavenski narodi, sudionici hodočašća, za tu svečanost priredili i prikazali svoje adrese. Helena Sablić Tomić tumači epistolarne žanrove s obzirom na sadržaj, namjeru i horizont očekivanja čitatelja, pa kao dominantnu poziciju epistolarnoga diskursa koji se ostvaruje kroz otvorena pisma primateljem vidi publiku u cjelini, što vrijedi i za ćirilometodske adrese jer im je sadržaj, iako namijenjen jednom adresatu (ovdje papi Lavu XIII), referencijalno usmjeren socijalnom, političkom ili kulturološkom recentnom prostoru.⁷³ To je žanr kroz koji subjekt (ovdje je to zajednica,

⁶³ KL, god. XXXII. (1881), br. 28, str. 226–227.

⁶⁴ KL, god. XXXII. (1881), br. 31, str. 245–246.

⁶⁵ KL, god. XXXII. (1881), br. 34, str. 270.

⁶⁶ KL, god. XXXII. (1881), br. 37, str. 296.

⁶⁷ KL, god. XXXII. (1881), br. 37, str. 294–295; br. 38, str. 301–303.

⁶⁸ KL, god. XXXII. (1881), br. 39, str. 309–310.

⁶⁹ KL, god. XXXII. (1881), br. 40, str. 315–319.

⁷⁰ KL, god. XXXII. (1881), br. 41, str. 325–327.

⁷¹ KL, god. XXXII. (1881), br. 18, str. 137–138.

⁷² KL, god. XXXII. (1881), br. 27, str. 210–211.

⁷³ Helena Sablić Tomić, *Intimno i javno, Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.

odnosno istaknuti pojedinac koji govori u ime zajednice) može oblikovati svoja zapažanja, iskazivati stavove ili postavljati teze, ali je njegova forma literarna. Ćirilometodske adrese možemo gledati i kao otvorena pisma jer je u njima, u književnoteorijskom smislu, iskazan inicijalni povod pisanju otvorenoga pisma: potreba za ukazivanjem na osobni stav epistolarnog subjekta (zajednica), oblikovanjem vlastitih zapažanja ili postavljanjem teza i upotrebljena retorika otvorenoga pisma koja se sastoji od uvjerljiva izlaganja argumenata koji se podupiru pripovijedanjem stvarnih situacija, kontekstualizacijom teorijske diskusije. Konačno, riječ je o žanru obilježenom apelativnom jezičnom funkcijom, koja se ogleda u naglašavanju uloge pojedinačnoga mišljenja o povijesnoj, političkoj i kulturnoj stvarnosti. I na razini sadržaja možemo govoriti o otvorenome pismu, jer epistolarni subjekt piše o historijski referencijalnim događajima kojima je neposredno svjedočio, a neke je i osobno doživio.

Situacija potaknuta okružnicom J. J. Strossmayera o enciklici *Grande munus* izazvala je veliku pozornost javnosti, posebice pravoslavnih vladika u Hrvatskoj, koju bilježe Obzor i KL,⁷⁴ a prije nego se biskup Strossmayer oglasio svojom okružnicom, reagirao je zadarski profesor dr. Antun Franki napisom *Dvije poslanice dvaju pravoslavnih episkopa u Dalmaciji*, na temelju kojega je kasnije izrasla i knjiga o problemima crkvenoga jedinstva.⁷⁵ Pastirsko pismo biskupa Strossmayera najprije je najavljeno 23. veljače 1882. u 8. broju KL (str. 64) uz komentar da „Ovaj obsežan predmet (53. str.) razpravlja preuzv. gospodin načinom, koji dolikuje uzvišenom dostojanstvu biskupa, a ujedno tako temeljito, da se moraju otvoriti oči onim, koji su voljni tražiti i naći istinu“, a potom je i objelodanjeno u istome listu u nizu nastavaka tijekom 1882.

Svoje je odgovore pravoslavnim vladikama biskup Strossmayer koncipirao prema dvama spornim sastavnicama poslanice⁷⁶: a) stavovima o

⁷⁴ KL, god. XXXII. (1881), br. 39, str. 307–310; br. 40, str. 315–319.

⁷⁵ KL, god. XXXII. (1881), br. 41, str. 325–327. Kolika je bila vrijednost knjige A. Frankija, govori i kritika poznatoga ruskog teologa i velikoga pregaoca na polju crkvenoga jedinstva dr. Vladimira Solovjeva, koji je u kratkoj raspravi *Je li istočna crkva pravoslavna*, objelodanjenoj u 41. broju KL iz 1886. (str. 321–323), stavlja uz bok crkveno-povijesne rasprave o. Ivana Markovića *Papino poglavarstvo u crkvi za prvih osam vjekova*, hvaleći njezinu snagu argumentacije i širinu shvaćanja postavljenoga problema.

⁷⁶ O tomu više u: Milica Lukić, *Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine*. U: Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Vukovar kao paradigma muke, Zbornik radova 4. međunarodnog znanstvenog simpozija / Jozo Čikeš (ur.), Vukovar, 2004, str. 146–161. Rad je objavljen i u časopisu *Republika*, mjesečniku za književnost, umjetnost i društvo br. 11, Zagreb, god. LX, studeni 2004, str. 97–107.

jedinstvu, b) tumačenju života i apostolskoga djelovanja Sv. Braće i podijelio ih u tri točke. U prvoj se izlaže „Kako se nam vladikam i svećenikom u obće pristoji pisati, kad svetčanim načinom sveto zvanje naše obavljamo i puk naš podučavamo; na pose pako kako se pristoji, da se mi vladike i svećenici jedni prema drugim u javnom životu ponašamo?“⁷⁷ U drugoj se Biskup pita „Čime će pravoslavni vladike pred Bogom i narodom opravdati one navale na crkvu katoličku i na moju osobu, kojimi njihove okružnice obiluju? Koji je to smrtni grieh, koji ja lanjskom svojom okružnicom počinih, da sam sve one anateme, kojimi se vladike na mene nabacuju, zaslužio?“ i na koncu „Kako pravoslavni vladike crkvu svoju opisuju i prot opasnosti, koja tobož prieti, brane? Kako crkvu od crkve razlikuju? a i u čem u istinu jeste prava razlika izmed zapadne to jest katoličke crkve i izmed iztočne, koja se crkvom pravoslavnom nazivlje“. Biskupu Strossmayeru neće nedostajati argumenata u ovome polemičkom tekstu. On će svoje tvrdnje temeljiti na dostignućima suvremene mu historiografije. U svezi s problematikom crkvenoga jedinstva poziva se na Konstantina J. Jirečeka i njegovu *Povijest Bugarske* objelodanjenu u Pragu 1876. te na knjigu R. P. Rozavena iz 1864. *De la reunion de l'eglise russe avec l'eglise catholique*. U pitanjima života i djelovanja Sv. Braće, Strossmayer konzultira u svoje vrijeme vrlo popularnoga Ginzela, kojega uostalom konzultiraju svi koji u to vrijeme pišu o ćirilometodskoj problematici – Milinović, Bartolini, Rački, Prodan, i izvornike poput *Italske* i *Bugarske legende*, koje Ginzal donosi u svome djelu *Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slawischen Liturgie* iz 1861, Račkoga i Legera, Petra Presuttija, Petra Balana te rimskoga kardinala, povjesničara Bartolinija i njegovo djelo *Uspomene povjestno-kritično-arheologične o Ss. Cirilu i Metodu* objelodanjeno neposredno pred sveslavensko hodočašće u Rim 1881, koje se u hrvatskom prijevodu popa Ivana Danila pojavilo 1885. Upravo je preko Bartolinija papa Lav XIII. iskazao svoju potporu biskupu Strossmayeru u sporu s pravoslavnim vladikama hvaleći njegovu obranu crkvenoga jedinstva i ćirilometodske ideje.⁷⁸ Zadatak koji je biskup Strossmayer preuzeo odgovarajući pravoslavnim vladikama bio je zapravo vrlo delikatan, jer ćirilometodska ideja nije imala neprijatelje samo na strani pravoslavnih koji su mislili da će ih ona odvesti u katoličanstvo, nego i na strani mnogih katolika koji su se također pribojavali da će ih staroslavenski jezik u liturgiji odvući na stranu pravoslavlja, o čemu svjedoči i biskup

⁷⁷ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, god. X. (1882), br. 3, str. 18.

⁷⁸ KL, god. XXXIII. (1882), br. 17, str. 131.

Mile Bogović u tekstu *Staroslavenska liturgija u biskupijama senjskoj i modruškoj u 19. st. i Parčičev misal*,⁷⁹ bilježeći slučajeve pobune, između ostaloga, u župama bivše Vojne krajine, ondje gdje su katolici živjeli u blizini pravoslavnoga življa. Čak su i svećenici narodu otvoreno govorili protiv „vlaškog pisma i jezika“, napominje Bogović. Do ove se Strossmayerove okružnice jako držalo i u vatikanskim krugovima, što potvrđuje pismo kardinala Vannutellija upućeno Strossmayeru iz Beča 1. ožujka 1882. godine. Vannuteli, kojemu je Strossmayer slao sve svoje ćirilometodske okružnice i s kojim se prethodno konzultirao baš oko ovoga pastirskoga pisma,⁸⁰ kaže:

„Zadnje pastirsko pismo Vaše visosti zbog snage i obilja dokaza, kao i zbog vještine izlaganja, izazvalo je opće udivljenje tako da se neki nisu ustručavali ustvrditi kako se ono, ako se tako smije reći, ističe između svih ostalih koje je Vaša visost objavila. Primate moje iskrene čestitke za taj novi doktrinarni dokument i za revnost kojom nastojite strijele neprijatelja Katoličke crkve odbiti.“⁸¹

KL je zabilježio i proslavu tisućite obljetnice smrti Sv. Metoda, koja je posebno svečano proslavljena u hrvatskim biskupijama budući da je hodočašće u Velehrad, gdje se održavala središnja proslava toga velikog ćirilometodskog jubileja 1885. godine, osujećeno zbog političkih razloga. KL tom prilikom donosi dijelove poznate korizmene okružnice biskupa Strossmayera u nekoliko nastavaka pod naslovom *Tisućgodišnjica Ćirila i Metoda – Ulomci iz korizm. okružnice preuzv. g. J. J. Strossmajera biskupa djakovačkoga*,⁸² izvješće o velehradskoj svečanosti, pjesničke uratke sročene za tu prigodu (*Uspomena na Cyrillo-Methodovu svečanost – pjesma pisana latinskim jezikom*),⁸³ tekstove prenesene iz drugih časopisa (*Ciril i Methodij u Zatisju i Panoniji*, Sbornik velehradsky, god. IV, str. 58, Brno)⁸⁴ te dijelove iz knjige velikoga prijatelja biskupa Strossmayera,

⁷⁹ Zadarska smotra, 1993, br. 3, str. 73–77.

⁸⁰ Uz pismo od 1. veljače 1882. Strossmayer Vannutelliju šalje i svoju korizmenu okružnicu te kaže kako „Raspravlja o onom istom predmetu koji sam obradio i prošle godine, naime o svetima Ćirilu i Metodiju, uz osvrt na prigovore kojima su na me posve sirovo i neuko nasrnula dva pravoslavna episkopa, to jest zadarski i onaj iz Karlovca (...)“ Vidi: *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli 1881–1887*, Zagreb, 1999, str. 161.

⁸¹ *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli 1881–1887*, str. 183.

⁸² KL, god. XXXVI. (1885), br. 9, str. 69–72; br. 11, str. 83–85; br. 12, str. 91–93.

⁸³ KL, god. XXXVI. (1885), br. 17, str. 133–134.

⁸⁴ KL, god. XXXVI. (1885), br. 26, str. 201–203; br. 27, str. 209–210.

dr. Josipa Riegera, *Žiće sv. Metoda* u tri nastavka.⁸⁵ To je vrijeme kada se iznova aktualizira i teza o drevnoj Panonskoj nadbiskupiji (Moravskoj biskupiji) u kojoj je stolovao Metod. Biskup se Strossmayer u svezi s tim pitanjem priklanja tada oblikovanoj i u slavenskim znanstvenim krugovima aktualnoj hipotezi njemačkoga znanstvenika Friedricha Blumbergera o Moroviću kao sjedištu Metodu povjerene Panonske metropolije.⁸⁶ Sigurnost mu u tome pogledu daje i stajalište njegova prijatelja Franje Račkoga, koji se 1855. godine u okviru svojih znanstvenih proučavanja također bavi tim pitanjem, držeći vjerojatnom Blumbergerovu hipotezu, to više što je do tada aktualna hipoteza o Velehradu u Moravskoj kao Metodovu biskupskom sjedištu izgubila na vjerodostojnosti, čak ju je, prema Račkijevu mišljenju, prevladao i njezin gorljivi zastupnik Šafařík.⁸⁷ U prilog te teze na stranicama će se KL iste godine, gotovo jedna za drugom, naći dvije povijesne rasprave *Nešto o Moroviću*⁸⁸ i *Sudbina nekadašnje staroslavne biskupije srêmske*.⁸⁹

Do kraja stoljeća KL će pratiti još izlazak iz tiska Parčićeva *Misala* 1893, kada će Franjo Rački napisati svoj posljednji tekst u tome listu prije svoje smrti 1894. godine – stručno-popularnu filološku raspravu *Novo izdanje glagoljskoga misala*.⁹⁰ Rački u tome tekstu naglašava kako je Parčićevo „izdanje misala i sa znanstvenoga gledišta pojav veoma

⁸⁵ KL, god. XXXVI. (1885), br. 29, 30, 31.

⁸⁶ Kada anonimni pisac 1885. u 12. broju Vienca govori o velehradskoj svečanosti i razlozima zbog kojih bi se i Hrvati trebali pridružiti toj velikoj ćirilometodskoj obljetnici, poseže upravo za argumentom da je Sv. Metod bio biskupom na području koje jednim dijelom pripada i hrvatskome nacionalnom prostoru, čime potvrđuje i Strossmayerova uvjerenja (str. 188): „Prije svega valja se sjetiti da je, da je sielo panonske biskupije sv. Andronika, koju je papa Hadrijan II. za panonske i moravske Slovjene uzpostavio i na stolicu njezinu posadio Metodija, nekad u Sriemu bilo; te da je toj biskupiji, kako se iz pisma pape Ivana VIII. na kneza Mutimira vidi, podčinjena bila i Panonija medju Dravom, Dunavom i Savom; da je dakle sv. Metodij bio ujedno i crkvenom glavom jednomu znatnomu dielu naše Hrvatske, u koje području i danas leži biskupija sriemska sdružena s bosanskom, a obiju stolica jest Djakovo. Ako i jest stolna crkva Metodijeva bila u obsegu Svatoplukove Moravske, pod koju je spadala takodjer Panonija medju Dunavom i Dravom, to se je ipak vlast Metodija protezala takodjer na sadanju Slavoniju i dio gornje Hrvatske. Metodij bijaše dakle djelomice i našim biskupom, naslov je pače nosio od jedne česti naše domovine, u kojoj bijaše nekada stolica biskupije njegove.“

⁸⁷ Franjo Rački, *Slavi slavenskih Apoštolah na njihov blagdan*, KL, god. XXXVI. (1885), br. 20, str. 155.

⁸⁸ KL, god. XXXVI. (1885), br. 28, str. 220–221.

⁸⁹ KL, god. XXXVI. (1885), br. 34, str. 265–267; br. 35, str. 273–275.

⁹⁰ KL, god. LXIV. (1893), br. 10, str. 78–79.

znamenit“.⁹¹ Taj je posljednji Račkijev tekst, koji pozdravlja s velikom radošću konačan izlazak Parčićeva glagoljskog Misala, otisnut i na stranicama Strossmayerova dijecezanskog glasila.⁹² „Ovaj događaj je tako znamenit, da mi smatramo potrebnim priobćiti cieli taj članak, tim više, što je novi misal u glavnom djelo našega Biskupa“, kaže uredništvo Glasnika u uvodu preuzetomu tekstu. Rački, dosljedan svojoj znanstvenoj metodi, ne zaustavlja se samo na izražavanju osjećaja glede toga, slobodno se može reći svoga i Strossmayerova životnog projekta, već piše preglednu raspravu o problematici liturgijskih knjiga i staroslavenskoga bogoslužja; stavlja Parčićev *Misal* u kontekst hrvatskoglagoljske liturgijske književnosti, navodeći sve ono što mu prethodi – bogatu tradiciju hrvatskoglagoljskih tiskanih misala od prvotiska iz 1483. do Brozićeva izdanja iz 1561. Posebno se zadržava na rusificiranim izdanjima da bi ukazao kako su ona zaustavila prirodni razvoj hrvatske redakcije i uzrokovale propadanje staroslavenskoga bogoslužja na tlu Hrvatske, a time i zloporabe po dalmatinskim biskupijama (šćavet). Nemalu pažnju posvećuje i povijesti nastanka Parčićeva izdanja, konstatirajući kako je ono dokaz: a) da se rimska Stolica ne protivi slavenskom bogoslužju tamo gdje ono pravom postoji ili gdje ga duhovni razlozi iziskuju (a to onda zapravo implicira na cijeli hrvatski i slavenski duhovni prostor, op. M. L.), b) kako papa Lav XIII. vjerno slijedi stope svojih prethodnika Nikole I, Hadrijana II, Ivana VIII, Inocencija IV, Urbana VIII. i Benedikta XIV. i oživotvoruje svoje velike misli o Slavenstvu koje je izrazio u enciklici *Grande munus*. Velik je prostor u svome tekstu Rački posvetio preciziranju jezika novoga misala ne samo konstatacijom da se „u jeziku razlikuje od starijih slovinskih misala u tome što je uzpostavljena prema napredku slavistike staroslovenština hrvatske redakcije (...) nego i detaljnim opisom hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika na glasovnoj razini“, a nabraja i sve poznate redakcije crkvenoslavenskoga jezika da bi naglasio koliko se jezik novoga misala od njih razlikuje. Svoj pregled završava preporukom Misala „svokolikom hrvatskom svećenstvu“.⁹³

⁹¹ Prema: *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske*, god. XXI. (1893), br. 5, str. 78–79. (Prema tekstu iz KL)

⁹² Iz usporedbe s tekstom koji je otisnut u KL vidi se da *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske* ne prenosi u potpunosti navedeni članak već ispušta izvatke iz *Misala* (dio mise koja se služi na Pepelnicu te dio korizmene prefacije) koji su u članku otisnuti staroslavenskom ćirilicom, a koji su Račkome poslužili kao izravni primjer za njegove tvrdnje „da je ovo novo izdanje od svih predjašnjih mnogo pravilnije i da nam prikazuje čistu staroslovenštinu u hrvatskoj redakciji“. Vidi: KL, str. 79.

⁹³ *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske*, god. XXI. (1893), br. 5, str. 78–79.

Nakon ovoga Račkijeva teksta KL se opsežno osvrće i na uvođenje Parčičeva glagoljskoga Misala u službenu upotrebu u Senjskoj biskupiji u raspravi *Staroslavenska liturgija u biskupiji senjskoj. Okružnica, kojom presv. g. biskup Dr. Gjuro Posilović uzpostavlja staroslovjensku liturgiju u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj*.⁹⁴

Nakon što se hrvatska kulturna javnost upoznala s Parčičevim glagoljskim *Misalom*, uslijedilo je njegovo oživotvorenje u liturgiji, što, suprotno očekivanjima, baš i nije proteklo posve glatko. Izvrstan primjer stvarne situacije na terenu događaji su vezani uz njegovo službeno uvođenje u Biskupiju senjsku i modrušku. Uskrsnom okružnicom upućenom svećenstvu i vjernicima svoje biskupije od 23. ožujka 1894. biskup je Juraj Posilović uveo Parčičev Misal „kao jedini zakoniti misal za službu Božju slavenskim jezikom“ u Biskupiju senjsku i modrušku ili krbavsku, čime je uspostavio (obnovio) staroslavensku liturgiju u hrvatskoj redakciji na području tih biskupija kao, kako kaže, svoje „zakonito pravo“. U konačnom objelodanjivanju glagoljskoga *Misala* Posilović, kao i njegovi suvremenici, vidi djelo pape Lava XIII, zbog kojega će 1893. ostati „blaženom godinom podpunoga uzpostavljenja, čistoga oživotvorenja drevnoga prava slovenske liturgije, kojom se medju ostalimi katoličkimi Sloveni podičiti smijemo“. Kao nasljednik senjskog biskupa Filipa koji 1248. od pape Inocenta IV. dobiva privilegij (povlasticu) da glagoljanjem postane što sličniji svećenstvu svoje dijeceze, Posilović do u tančine poznaje povijest glagoljskoga bogoslužja u povjerenoj mu biskupiji i argumentirano izlazi pred svećenstvo svoje dijeceze pravdajući svoje zahtjeve: „Slovenski jezik jest privilegij naroda hrvatskoga medju svim slovenskimi narodi rimskoga ili latinskoga obreda. Cienimo ga za to i štujemo kako naši djedovi, i oživotvorimo u svoj cielosti i krieposti“. Posiloviću je stalo ne samo da se u njegovoj biskupiji uspostavi staroslavenska liturgija u svome izvornom obliku, hrvatskoj svojoj inačici, nego i da se iskorijeni dugogodišnja uporaba šćaveta uzrokovana pomanjkanjem staroslavenskih misala, rusifikacijom liturgijskih glagoljskih knjiga i filološkom nekompetencijom svećenstva koje nije znalo pravu razliku između staroslavenskoga i hrvatskoga jezika. On nadalje upozorava kako je šćavet nastao kao nužno zlo u okolnostima odmicanja od izvornosti, tradicije da se liturgija slavi na narodu razumljivom jeziku, i prekidanja prirodnoga razvoja hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika. Posilović, dakle, izrjekom zabranjuje uporabu šćaveta ili običnoga hrvatskog jezika u misi kao i miješanje latinskoga jezika s hrvatskim ili

⁹⁴ KL, god. LXV. (1894), br. 17, 136–140.

staroslavenskim, ali s osjećajem za demokratičnost i dogmatičnost, dopušta da se misi ili samo staroslavenskim ili samo latinskim jezikom. Na neki način Posilović čak podupire latinski obred iz latinskog misala znajući da je on odavna u službenoj uporabi u njegovim biskupijama, ali i iz praktičnih razloga – kako bi svećenstvo moglo valjano služiti misu i tamo gdje nema privilegija staroslavenske mise. Znaajući da je riječ o polaganom procesu prelaska na staroslavensku liturgiju, koja je narodu gotovo jednako strana kao i latinska, Posilović daje točne smjernice za izvedbu nastupajućega procesa:

- a) svaka župa treba nabaviti bar jedan primjerak Parčićeva *Misala*, koji su župnici dužni uvrstiti u inventar župskih knjiga
- b) svećenici su dužni naučiti čitati (izgovarati) glagoljska slova prema *Malom azbukvaru za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji*,⁹⁵
- c) svećenici su dužni narodu protumačiti svrhu i značenje čina uvođenja staroslavenske liturgije,
- d) svećenici su dužni ordinarijatu prijaviti svoju kompetenciju u staroslavenskome jeziku,
- e) staroslavensku je liturgiju potrebno uvesti u upotrebu do blagdana Sv. Ćirila i Metoda – 5. srpnja 1895.

Upravo zbog naravi staroslavenskoga jezika, koji kao jezik crkvenih knjiga nikada nije bio u potpunosti izjednačen s govornim jezikom, Posilović predviđa poteškoće u provođenju svojih odredbi pa za prijelazno razdoblje nudi kompromisno rješenje, pobijajući tako donekle odrednicu o ukidanju šćaveta: „(...) gdje god ovo još ne može biti staroslovenski, trpit ćemo da se pjeva kako do sada: hrvatski iz šćaveta, a ostalo što je tiho, da se govori latinski“. Doduše, to ni ne čudi, bar ako je suditi po jednom Posilovićevu pismu od 25. VIII. 1892. upućenom svetojeronimskom kanoniku Ivanu Crnčiću, što ga Štefanić citira u tekstu *Glagoljica u Rijeci*, iz kojega se vidi kako senjski biskup nije zadovoljan tadašnjom odlukom da se ukine

---

⁹⁵ Važno je naglasiti kako Parčić sudbinu svojih temeljnih glagoljskih izdanja nije prepustao slučaju: radi boljega i potpunijeg razumijevanja liturgijskih tekstova, odnosno izgovorne norme hrvatske glagoljice, Parčić je u vlastitoj nakladi 1894. objelodanio i otisnuo u Propagandinoj tiskari u Rimu *Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji*, koji je izradio Ivan Broz prema želji biskupa J. J. Posilovića. Vidi: Stjepan Damjanović, *Brozovo poznavanje slavenske i hrvatske jezične starine*, Fluminensia, god. 15 (2004), br. 1, str. 3.

ščavet i da se ne miješaju jezici.⁹⁶ Kada staroslavenska liturgija zaživi u svom čistom obliku, svećenici su dužni u dane kada im je određeno javno naviještati riječ Božju i dalje poslanicu i evanđelje čitati iz ščaveta kako bi se izbjegle nedoumice oko poruka i biblijskoga nauka. Koliko god je bila riječ o višestoljetnoj tradiciji staroslavenske liturgije u hrvatskoj redakciji prije rusifikacije, Posilović znade da je njezino uvođenje samo napredak u odnosu na prethodno stanje, ali da se istovremeno kosi s poimanjem Sv. Braće kako liturgiju treba obavljati narodu razumljivim jezikom.

O ćirilometodskoj će se problematici do kraja stoljeća u KL govoriti još u tekstovima o izgradnji kapelice Sv. Ćirila i Metoda u Loretu, hodočašću Hrvata prilikom posvete kapelice,⁹⁷ događajima u Dalmaciji i Istri u svezi sa staroslavenskom liturgijom⁹⁸ te odlukama Svete Stolice o glagoljici. Dekreti Svete Stolice o staroslavenskoj liturgiji⁹⁹ poticali su opću zbunjenost, pa su ih pratile brojne polemike i neslaganja, a potkraj stoljeća, predvođen svećentvom u Dalmaciji, izrasta i tzv. pokret za glagoljicu.¹⁰⁰

3. Zaključna razmatranja

Dosadašnja su istraživanja ćirilometodske problematike 19. stoljeća u okviru hrvatske filološke znanosti, kako smo to već istaknuli u uvodnim razmatranjima, pokazala da neke 19-stoljetne crkvene listove možemo držati ozbiljnim izvorima za znanstvena i stručna proučavanja te problematike u filološkom, kulturološkom, povijesnom i književnom smislu, a ovo istraživanje dokazuje da KL pripada najznačajnije mjesto među njima. U njemu se gotovo od samih početaka 50-ih godina 19. st. pa sve do smrti 1894, i to gotovo iz broja u broj, javlja jedan od najvećih autoriteta na području povijesnih i filoloških istraživanja – Franjo Rački, koji je i utemeljitelj hrvatske ćirilometodske znanosti, kao jedan od najznačajnijih autora svojim priložima iz područja paleoslavistike, hrvatskoga glagoljaštva, slavenske i nacionalne povijesti, teologije itd.

⁹⁶ Prema: Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975, str. 134, bilješka 371.

⁹⁷ KL, god. LXVIII. (1897), br. 28, str. 221–223.

⁹⁸ KL, god. L. (1899), br. 30, str. 233–234.

⁹⁹ O tomu smo opširno izvijestili u referatu održanome na međunarodnome znanstvenom skupu Pasijske baštine Muka kao nepresušno nadahnuće kulture održanom u Sarajevu od 29. svibnja do 2. lipnja 2008. godine zbornik kojega je u tisku.

¹⁰⁰ *Meeting u Spljetu za glagoljicu*, KL, god. L. (1899), br. 30, str. 233–234.

Iako je zadatak toga glasila bio da zastupa ideje vladajuće, monarhijske politike Austro-Ugarske Monarhije, i latinski jezik u liturgiji, na svojim je stranicama gotovo svakoga tjedna tijekom pola stoljeća donosio brojne tekstove, često opsežne rasprave, vezane uz ćirilometodsku problematiku, koje su se uglavnom koncentrirale oko velikih ćirilometodskih jubileja i blagdana Sv. Braće. U svome smo istraživanju zabilježili 278 bibliografskih jedinica koje tijekom 50 godina obrađuju ćirilometodsku problematiku kroz stručne i znanstvene rasprave, vijesti, komentare, književnoumjetničke tekstove (pjesme, putopisi, propovijedi, govori, cirkularna pisma, adrese itd.). Mnogi su tekstovi objavljeni na stranicama KL kasnije ukoričeni u knjige, kao što je to primjerice s Račkijevim tekstovima, i ušli u same temelje ćirilometodske znanosti na hrvatskome nacionalnom prostoru, a nerijetko i među ostalim Slavenima. KL pokazuje svu složenost ćirilometodske ideje u 19. stoljeću, kada ona postaje i povijesno i kulturološko, pa dijelom i političko pitanje, a postaje i osnovom ekumenske ideje ujedinjenja Istočne i Zapadne crkve, ujedinjenja slavenskih naroda i ravnopravnosti slavenskih naroda s drugim kršćanskim narodima Europe, a u specifičnoj hrvatskoj situaciji djeluje i kao integrativni čimbenik unutar same Hrvatske. Zato se i tekstovi KL raslojavaju u dvije cjeline koje se terminološki mogu pokriti naslovom najavljenim pojmovima *glagoljaštvo* i *glagolizam*, jer i u 19. st. kao i u srednjovjekovnome razdoblju možemo govoriti o sveukupnosti pojava glagoljske kulture koja obuhvaća brigu za staroslavenski jezik, pismo, književnost, staroslavensku liturgiju, širenje glagoljske kulture, njezine nositelje, brigu za znanstveno proučavanje i valoriziranje svih onih pojava koje izlaze iz duhovnoga prostora i fenomena glagoljaštva te djela koje su za sobom ostavili tvorci, čuvari i širitelji, što možemo pokriti terminom *glagoljaštva* koji stoji u nadređenu odnosu prema svojoj sastavnici, terminu *glagolizam* koji definira idejno usmjerenje – ideologem, pokret koji ima političke i vjerske konotacije i koji je simbol hrvatskoga/slavenskoga nacionalnog bića te simbol otpora rimskome crkvenom (latinskom) univerzalizmu.

Vodeću ulogu KL među crkvenim listovima 19. st. potvrđuje i činjenica da je uvelike utjecao na razvoj i koncepciju ostalih crkvenih listova toga doba, što se vidi iz brojnih tekstova koji su u cijelosti ili djelomice preuzimali zadarska Katolička Dalmacija, đakovački Glasnik Biskupija Đakovačke i Srijemske, sarajevska Vrhbosna itd.

Literatura

1. Bratulić, Josip, *Glagolizam i glagoljaštvo*, u: Stjepan Damjanović (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005, str. 53–57.
2. Damjanović, Stjepan, *Brozovo poznavanje slavenske i hrvatske jezične starine*, *Fluminensia*, god. 15 (2004), br. 1, Rijeka, 2004, str. 1-8.
3. Damjanović, Stjepan, *Filološki razgovori*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.
4. Damjanović, Stjepan, *Slovo iskona. Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
5. Damjanović, Stjepan, *Staroslavenski jezik* (Četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2003.
6. Fućak, Jerko, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
7. Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske, god. X. (1882), br. 3.
8. Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske, god. XXI. (1893), br. 5.
9. Gross, Mirjana, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb, 2004.
10. Hercigonja, Eduard, *Glagoljaštvo i glagolizam*, Zbornik Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 1, Zagreb, 1997.
11. Hercigonja, Eduard, *Nad iskonom hrvatske knjige, Rasprave o hrvatskom glagoljskom srednjovjekovlju*, Zagreb, 1983.
12. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2004.
13. Katičić, Radoslav, *Što nam znači povijest*, u: Jezikoslovni ogledi, Zagreb, 1971.
14. *Korespondencija Strossmayer-Vannutelli 1881–1887*, Zagreb, 1999.
15. Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Tisućnica slovjenstvih apostola Ćirila i Metoda*, Zagreb, 1863.
16. Lukić, Milica – Nikčević, Milorad, *Strossmayerova ćirilometodska djelatnost pretočena u pjesmu i priču*, Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana / Mirko Ćurić (ur.), Đakovo, 2005, str. 51–69.
17. Lukić, Milica, *Ćirilometodska baština u hrvatskoj kulturi 19. stoljeća (s osobitim obzirom na Biskupiju đakovačku i srijemsku)*, magistarski rad, Zagreb, 2002, 146 str.
18. Lukić, Milica, *Ćirilometodska baština u hrvatskom javnom životu 19. stoljeća (Filološki i kulturološki kontekst)*, disertacija, Zagreb, 2005, 273 str.

19. Lukić, Milica, *Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine*. U: Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Vukovar kao paradigma muke, Zbornik radova 4. međunarodnog znanstvenog simpozija / Jozo Čikeš (ur.), Vukovar, 2004. str. 146–161.
20. Lukić, Milica, *Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine*. U: Republika, br. 11, Zagreb, god. LX, studeni 2004, str. 97–107.
21. Lukić, Milica, *Crtice o sveslavenskom hodočašću u Rim 1881. (Prilog za noviju povijest glagolizma)*. U: Zavičajnik, Zbornik Stanislava Marijanovića / Milovan Tatarin (ur.), Osijek, 2004, str. 233–251.
22. Petrović, Ivanka, *Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane*, Zbornik zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 9, Zagreb, 1979.
23. Razum, Stjepan (ur.), *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića, Zbornik radova znanstvenoga skupa o 100. obljetnici smrti Ivana Krstitelja Tkalčića*, Zagreb, 24. svibnja 2005, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, 2006.
24. Sablić Tomić, Helena, *Intimno i javno, Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
25. Šišić, Ferdo (ur.), *Korespondencija Rački – Strossmayer*, Knjiga prva (od 6. okt. 1860. do 28. dec. 1875), JAZU, Zagreb, 1928.
26. Šišić, Ferdo (ur.), *Korespondencija Rački – Strossmayer*, Knjiga druga (od 6. jan. 1876. do 31. dec. 1881), JAZU, Zagreb, 1929.
27. Šuljak, Andrija, *Biskup Josip Juraj Strossmayer i ćirilometodsko-glagoljska baština*, Diacovensia II (1994), br. 1.
28. *Zadarska smotra*, br. 3, Zadar, 1993.
29. Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora* (treće, dopunjeno izdanje), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002.
30. Župa Sv. Petra i Pavla, *Pastirsko pismo – Božić 2008*, Osijek, 2008.

**Bibliografija radova o ćirilometodskoj problematici objavljenih u
Katoličkome listu od 1849. do 1900. godine**

1849 (I)

- *Na dan sv. Ćire i Methoda, slavjanskih apostolah* (pjesmu sastavljenju 9. ožujka 1849. u Đakovačkoj biskupiji potpisuje prof. Mato Topalović)
Br. 11, 17. ožujka 1849, str. 81.

1850 (II)

- *Slovo koje je Josip Juraj Strossmayer, bosanski, đakovački i srěmski biskup prigodom svećanog svog uvoda dne 29. rujna na svoje stado rekao* (tekst pisan hrvatskim jezikom)
Br. 41, 12. listopada 1850, str. 321–324.
Br. 42, 19. listopada 1850, str. 329–331.
- *Slovo koje je Josip Juraj Strossmayer, bosanski, đakovački i srěmski biskup prigodom svećanog svog uvoda dne 29. rjnja na svoje svetjenstvo rekao* (tekst pisan latinskim jezikom)
Br. 43, 26. listopada 1850, str. 337–340.
Br. 44, 2. studenoga 1850, str. 345–348.

1851 (III)

- *Poziv k bratovštini sv. Cyrilla i Methoda na preobratjenje nesjedinjenih Slavenah* (poziv lavantinskoga kneza-biskupa Slomšeka)
Br. 42, 18. listopada 1851, str. 331–332.
- *Važna slavenska knjiga* (Obavijest o Reimskom evanđelistaru)
Br. 49, 6. prosinca 1851, str. 388.

1854 (V)

- *Nabožne misli na dan sv. Cirilla i Methoda* (tekst Franje Račkoga – poziv na sjedinjenje Crkava)
Br. 12, 25. ožujka 1854, str. 89–91.
- *Propovědi slavenske* (Tekst potpisan inicijalom K. o knjizi *Múdrost života, ve chrámovych řečech pro všecy roky roku cikevniho přiležitosti od Jonáše Záborského. Dil I. (str. 315) i Dil II. (str. 334) Ve Vidni ve skladu Alberta et Venedikta. 1853. VeI 8, krasna tiska na finoj běloj artii.*)
Br. 16, 22. travnja 1854, str. 123–124.
- *Zapad i Istok (Sa osobitim obzirom na delce: „Slovo katoličeskago pravoslavija rimskom u katoličestvu“. Moskva 1852.)* – rasprava Franje Račkoga o crkvenomu jedinstvu
Br. 27, 8. srpnja 1854, str. 209–211.
Br. 28, 15. srpnja 1854, str. 217–219.
Br. 29, 22. srpnja 1854, str. 224–226.
Br. 30, 29. srpnja 1854, str. 232–234.

Br. 31, 5. kolovoza 1854, str. 240–241.

Br. 32, 12. kolovoza 1854, str. 248–251.

1855 (VI)

- *Slavi slavenskih Apoštolah na njihov blagdan* (dr. Franjo Rački)

Br. 10, 10. ožujka 1855, str. 73–74.

Br. 11, 17. ožujka 1855, str. 81–83.

Br. 12, 24. ožujka 1855, str. 89–90.

Br. 13, 31. ožujka 1855, str. 97–98.

Br. 14, 7. travnja 1855, str. 105–106.

Br. 15, 14. travnja 1855, str. 113–114.

Br. 16, 21. travnja 1855, str. 123–124.

Br. 17, 28. travnja 1855, str. 132–134.

Br. 18, 5. svibnja. 1855, str. 137–139.

Br. 19, 12. svibnja 1855, str. 145–146.

Br. 20, 19. svibnja 1855, str. 153–155.

Br. 21, 26. svibnja 1855, str. 161–162.

Br. 22, 2. lipnja 1855, str. 169–171.

Br. 23, 9. lipnja 1855, str. 177–179.

Br. 24, 16. lipnja 1855, str. 185–186.

Br. 25, 23. lipnja 1855, str. 195–196.

Br. 26, 30. lipnja 1855, str. 203–205.

- *Nešto o Moroviću* (Ilija Okrugić)

Br. 28, 14. srpnja 1855, str. 220–221.

- *Klement VIII. naprama iztočnomupitanju (Historički curiosum.) Od F.R.*

Br. 31, 4. kolovoza 1855, str. 243.

- *Sudbina nekadašnje staroslavne biskupije srémske od Ilije Okrugić-a Srémca*

Br. 34, 25. kolovoza 1855, str. 265–267.

Br. 35, 1. rujna 1855, str. 273–275.

1856 (VII)

- *Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturđičke knjige* (tekst Franje Račkoga o glagoljskoj crkvenoj književnosti do 13. st.)

Br. 34, 23. kolovoza 1856, str. 269–271.

Br. 35, 30. kolovoza 1856, str. 277–279.

1857 (VIII)

- *Najstariji keršćansko-slavenski umotvor u Rimu* (tekst Ivana Kukuljevića Sakcinskog, prenesen iz *Narodnih novina*, o ikoni Sv. Petra i Pavla s ćirilćnim natpisom, koja se ćuva u bazilici Sv. Petra u Rimu)

Br. 10, 7. ožujka 1857, str. 75–76.

- *Ćyrillo-Methodovi spomenici* (popis kapela Sv. Klementa od Hrvatske do Ćeške)

Br. 13, 28. ožujka, 1857, str. 100.

- *Crtice iz domaće crkvene povestnice – Krištofor biskup modruški* (Franjo Rački)

Br. 46, 14. studenoga, 1857, str. 361–363.

Br. 47, 21. studenoga, 1857, str. 369–372.

1858 (IX)

- *Ljetopis crkovni (Ilirski rukopis XVII. vieka u knjižnici patriarkalnoga sjemeništa mletačkoga)* – tekst kneza Orsata Pucića

Br. 1, 7. siječnja 1858, str. 1–2.

Br. 2, 14. siječnja 1858, str. 9–12.

Br. 3, 21. siječnja 1858, str. 17–19.

- *Jezik slavenski u sbornoj crkvi grada Rieke* (Ivan Kukuljević)

Br. 4, 28. siječnja 1858, str. 25–27.

- *O postanku i postojbini glagoljice (Po P. J. Šafaříku)* – povijesno-filološka rasprava o postanku i razvoju glagoljskoga pisma

Br. 28, 15. srpnja 1858, str. 221–222.

Br. 29, 22. srpnja 1858, str. 231–232.

Br. 30, 29. srpnja 1858, str. 239–241.

Br. 31, 7. kolovoza 1858, str. 245–249.

Br. 32, 12. kolovoza 1858, str. 254–256.

Br. 33, 19. kolovoza 1858, str. 263–264.

Br. 34, 26. kolovoza 1858, str. 271.

Br. 35, 2. rujna 1858, str. 279–280.

Br. 36, 9. rujna 1858, str. 287–288.

Br. 37, 16. rujna 1858, str. 294–296.

Br. 38, 23. rujna 1858, str. 303–304.

Br. 39, 30. rujna 1858, str. 310–312.

- *Stara slika nerukotvorena oblička Gospoda našega Isukrsta sa staroslavenskim nadpisom* (prema knjizi Musaeum italicum seu collectio veterum scriptorum ex bibliothecis italicis eruta a D. Joanne Mabillon et D. Michaele Germain Presbyteris et Monachis Benedictinae Congr. S. Mauri. T. I. Lutetiae Parisiorum 1687.)

Br. 43, 28. listopada 1858, str. 343–344.

- *Starodavni križ u bibrskom sboru modruškoga kaptola* (Priobčio Dr. Fr. R.)

Br. 44, 4. studenoga 1858, str. 351–352.

1859 (X)

- *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda, slovjenskih apoštola, sv. II.* (obavijest o izlasku iz tiska knjige Franje Račkoga)

Br. 24, 16. lipnja 1859, str. 192.

Br. 27, 7. srpnja 1859, str. 215–216. (recenzija obaju svezaka knjige; prvoga iz 1857. i netom objelodanjenoga drugoga sveska)

- *Stari hrvatski molitvenjak (Cod. membr. bibl. Barberinae Nr. 2396). Priobčio Dr. Fr. R.* (opis molitvenika koji se nalazi u biblioteci pape Urbana VIII. (1623–1644))

Br. 46, 17. studenoga 1859, str. 361–362.

- *Naš književni jezik s crkvenoga gledišta* (tekst je potpisan inicijalima S.B.V.)

Br. 46, 17. studenoga 1859, str. 363–365.

Br. 47, 24. studenoga 1859, str. 371–372.

1860 (XI)

- *Dva slovjenska spomenika glagolicom pisana u Dobrinju 1100 i 1230* (tekst Ivana Crnčića)

Br. 29, 19. srpnja 1860, str. 226–229.

1861 (XII)

- *Život Šimuna Kožičića - Begne, biskupa modruškoga i pisca* (tekst Franje Račkoga)

Br. 1, 3. siječnja 1861, str. 1–2.

Br. 2, 10. siječnja 1861, str. 9–11.

Br. 3, 17. siječnja 1861, str. 17–18.

Br. 4, 24. siječnja 1861, str. 25–27.

Br. 5, 30. siječnja 1861, str. 33–35.

Br. 6, 7. veljače 1861, str. 41–42.

- *Slovjensko bogoslužje - povjestno nacrtao Iv. Tkalčić:*

I. Za života sv. Cyrilla i Methoda

Br. 16, 18. travnja 1861, str. 121–123.

Br. 17, 25. travnja 1861, str. 129–131.

II. Po smrti sv. Methoda

Br. 18, 2. svibnja 1861, str. 137–144.

Br. 19, 9. svibnja 1861, str. 145–149.

Br. 21, 23. svibnja 1861, str. 161–103.

Br. 22, 30. svibnja 1861, str. 169–171.

- *Govor na blagdan sv. Cirila i Metoda rečen po Iliji Okrugiću, nadarbeniku i propovjedniku stalne crkve đakovačke* (govor je održan 14. ožujka 1861. u gradskoj župnoj crkvi u Osijeku na misi koju je predvodio biskup Strossmayer)

Br. 18, 2. svibnja 1861, str. 139–143.

1862 (XIII)

- *Uvođenje staroslavenskoga jezika u đakovačkome sjemeništu* (Dopis iz Đakova)

Br. 8, 20. veljače 1862, str. 62.

- *Stari spomenici sv. Cyrilla i Methoda u Moravskoj* (tekst Franje Račkoga)

Br. 12, 20. ožujka 1862, str. 89–91.

- *Poziv iz Moravske na jubilejsku proslavu 1863. godine*

Br. 23, 5. lipnja 1862, str. 182.

- *Pismo prečastnoga bosansko-djakovačkoga i sriemskoga ordinariata tičuće se štovanja slovjenskih apoštolor sv. Cirila i Metoda* (F. Rački)
Br. 45, 6. studenoga 1862, str. 353–356.
- *Opetovani poziv iz Moravske* – Miroslav Chmeliček
Br. 47, 20. studenoga 1862, str. 373–374.
- *Proglas* (Iz „Zg. Danice“) – proglas o proslavi tisućitog jubileja apostolskoga djelovanja sv. Ćirila i Metoda koji su uputili Ivan Keše, dekan i župnik na Ponikvi, i Davorin Trstenjak, župnik kod sv. Jurja
Br. 50, 11. prosinca 1862, str. 399.

1863 (XIV)

- *Tisućljetna slava Sv. Ćirilu i Metodu. Za porabu rimo-katoličke crkve spravio Medo Pucić.* (pjesma prenesena iz “Glasonoš“)
Br. 9, 26. veljače 1863, str. 69.
- *K tisućnici sv. spoštolah Cirila i Metoda* (zajednička pastirska poslanica čeških biskupa o svetkovanju jubilejske svečanosti 1863. godine)
Br. 11, 12. ožujka 1863, str. 83–85.
- *Ciril i Metod i njihovi ostanci* (Rasprava učenjaka Tizziania čitana u „akademiji arkeološkičkoj“ u Rimu 5. veljače 1863. u prisutnosti kardinala Sacconia i Marina te mnogih premeta i odličnika među kojima je bio i velik broj „iztočanah“; KL je prenosi iz češkoga „Hlasa“)
Br. 13, 26. ožujka 1863, str. 97–99.
Br. 14, 2. travnja 1863, str. 105–107.
- *O grobu sv. Cirila u hramu sv. Klementa u Rimu* (izvješće F. Račkoga načinjeno prema “Bulletinu di archeologia cristiana del Cav. Giov. B. Rossi A. 1863, n. 2.”)
Br. 15, 9. travnja 1863, str. 113–115.
Br. 16, 16. travnja 1863, str. 121–123.
- *Codex Sinaiticus* (izdanje Konstantina Tischendorfa)
Br. 21, 21. svibnja 1863, str. 163–165.
Br. 22, 28. svibnja 1863, str. 172–173.
Br. 23, 4. lipnja 1863, str. 180–181.
Br. 24, 11. lipnja 1863, str. 187–189.
- *Za svečanost sv. Cirila i Metoda, slavjanskih apoštolah* (izvadak iz propovijedi „vriednog jednog župnika“ kao materijal za uporabu svećenstvu za proslavu jubilejske svečanosti 1863. godine)
Br. 24, 11. lipnja 1863, str. 185–189.
Br. 25, 18. lipnja 1863, str. 193–195.
- *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, maxima parte nondum edita, ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta, ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner, tabulariorum Vaticanorum*

- praefecto etc. etc. Romae* 1863. tom I., ab a. 1181–1549. (Franjo Rački – recenzija)
Br. 25, 18. lipnja 1863, str. 196–200.
- *Blagdan sv. Cirila i Metoda povišen na “duplex primae Classis cum octava”* (obavijest iz Senjske biskupije)
Br. 25, 18. lipnja 1863, str. 199.
  - *Pjesma tisućgodišnjoj uspomeni dolazka sv. Ćirila i Metoda u Velegrad (Iz českoga od Ivana Soukupa.)* Izdana troškom hrvatskoga pjevačkoga društva „Kolo“ u Zagrebu (prijevod: I. T.)
Br. 26, 25. lipnja 1863, str. 204–205.
  - *U slavu slavjanskima apostolima sv. Cirilu i Metodu prigodom tisućnice oblužene 5: srpnja*
Br. 28, 9. srpnja 1863, str. 217–224.
  - *Propovied prigodom tisućnice slavjanskih apostolah sv. Cirila i Metoda oblužene u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj a rečena od preč. gosp. Josipa Marića kanonika.*
Br. 28, 9. srpnja 1863, str. 219–222.
  - *Tisućnica slovjenskih apostolah sv. Cirila i Metoda* (posebno izdanje u povodu jubilejske svečanosti 1863; skupina autora: I. Kukuljević – Uvod; I. T. – Sveta priča o solunskoj braći, slovjenskim apostolima Ćirilu i Metodu, pjesma; P.P. – Slavjanski Dioskuri; F. Rački – Književan rad sv. Cirila i Metoda; V. Jagić – Evangjelije u slovenskom prievodu, historičko-filologički nacr; M. Mesić – Služba sv. Cirila i Metoda)
Br. 28, 9. srpnja 1863, str. 224.
  - *Tisućnica slovjenskih apoštolah u Rimu* (izvješće o proslavi dr. Franje Račkoga)
Br. 30, 23. srpnja 1863, str. 233–234.
  - *Velehrad - iz pera Ilije Okrugića Sriemca* (izvješće o svečanosti u Moravskoj)
Br. 31, 30. srpnja 1863, str. 244–248.
  - *Pismo glavara samostana sv. Klementa u Rimu na biskupe slavjanske* (Fr. j. Josephus Mullooy Ord. Praed., Prior Conv. S. Clementis)
Br. 36, 3. rujna 1863, str. 284–285.

1864 (XV)

- *Slavenska liturgija i bogoslužni jezik biskupije Zagrebačke* (povijesno gledište na uvođenje slavenske liturgije; tekst potpisan inicijalom *t.* iza kojega je najvjerojatnije ime kanonika Josipa Horvata, pouzdanika nadbiskupa Jurja Haulika)
Br. 9, 3. ožujka 1864, str. 64–69.
Br. 10, 10. ožujka 1864, str. 73–79.
Br. 11, 17. ožujka 1864, str. 81–87.
Br. 12, 24. ožujka 1864, str. 89–91.
Br. 13, 31. ožujka 1864, str. 97–101.

Br. 14, 7. travnja 1864, str. 105–108.

Br. 15, 14. travnja 1864, str. 113–116.

Br. 16, 21. travnja 1864, str. 121–125.

- *Odgovor uzoritoga stožernika i nadbiskupa Zagrebačkoga sl. županiji požeškoj u poslu slovenske liturgije*

Br. 17, 28. travnja 1864, str. 129–134.

- *Pobližnji izpit slike našaste prošlog ljeta u hramu sv. Klementa u Rimu (Priobćio kan. Dr. N. V. - po Bulletinu archeol. Cav. Rossia br. 1. god. 1864.)*

Br. 18, 5. svibnja 1864, str. 137–138.

Br. 19, 12. svibnja 1864, str. 145–147.

1865 (XVI)

- *Rieč o obrednom jeziku u biskupiji modruško-senjskoj* (u potpisu teksta stoji: *Jerkov*)

Br. 25, 22. lipnja 1865, str. 195–197.

Br. 26, 29. lipnja 1865, str. 203–204.

1866 (XVII)

- *“Assemanov ili vatikanski evangelistar”* (obavijest – F. Rački poslao jedan primjerak u Vatikan)

Br. 9, 1. ožujka 1866, str. 70.

1867 (XVIII)

- *Memorandum biskupa senjsko-modruških o jeziku i knjigah obrednih*

Br. 28, 1867, str. 319.

1868 (XIX)

- *Dvie crkvene službe rimskoga obreda iz časoslova XIV. vieka za svetkovinu blaženih Cirila i Metodija apostola Slavjanom spravnjao sa staropanonskom legendom i pohvalom o sv. Cirilu svećenik Ivan Berčić* (vijest o čitanju rada u Akademiji)

Br. 29, 16. srpnja 1868, str. 231.

1870 (XXI)

- *Grčki obred u hrvatskih stranah* (*Iz Balenovićeve povjestnice*) Br. 35, 1. rujna 1870, str. 317-319. Br. 36, 8. rujna 1870, str. 325-327.

- *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metuda. Izdao Ivan Brčić. Troškom jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1870. t. st. I-xv., 1–79* (recenzija F. Račkoga)

Br. 49, 8. prosinca 1870, str. 431–432.

1871 (XXII)

- *Utemeljenje biskupije zagrebačke. Historična razprava Ivana Tkalčića.*

Br. 27, 6. srpnja 1871, str. 217–220.

Br. 28, 13. srpnja 1871, str. 225–227.

Br. 29, 20. srpnja 1871, str. 233–235.

- *Prinos za poviest biskupije zagrebačke* (Ivan Tkalčić – komentar)
Br. 50, 14. prosinca 1871, str. 412–413.

1873 (XXIV)

- *Iz domaće crkvene poviesti – (I) Stope glagoljaške po zagrebačkoj biskupiji*
(Potražio Iv. Tkalčić)
Br. 8, 20. veljače 1873, str. 61–62.
- *(II) Gdje je stojao stari Zagreb i stolna mu crkva?*
Br. 9, 27. veljače 1873, str. 65–68.
Br. 10, 6. ožujka 1873, str. 73–75.
Br. 11, 13. ožujka 1873, str. 81–83.

1880 (XXXI)

- *Pismo sv. oca Leona XIII. književnom društvu Sv. Jeronima*
Br. 5, 29. siječnja 1880, str. 33–34.
- *Enciklika “Grande munus”* (latinski original i prijevod)
Br. 42, 14. listopada 1880, str. 331–338.
- *Govor Josipa Berute, župnika i narodnoga zastupnika, govorio ga u crkvi sv. Katarine I. studenoga 1880. prigodom svetčanosti u slavu sv. Cirila i Metoda*
Br. 46, 11. studenoga 1880, str. 364–368.
- *Enciklike sv. oca Leona XIII. od 30. rujna o.g. o sv. Cirilu i Metodu* (priredio: Josip Lehpamer, kanonik Čazm.)
Br. 50, 9. prosinca 1880, str. 405–406.

1881 (XXXII)

- *Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini* (dr. Petar Balan)
Br. 2, 13. siječnja 1881, str. 9–10.
Br. 3, 19. siječnja 1881, str. 16–20.
Br. 4, 27. siječnja 1881, str. 25–28.
Br. 5, 3. veljače 1881, str. 33–37.
Br. 6, 10. veljače 1881, str. 41–43.
Br. 7, 17. veljače 1881, str. 50–52.
Br. 8, 24. veljače 1881, str. 57–59.
Br. 9, 3. ožujka 1881, str. 65–67.
Br. 10, 10. ožujka 1881, str. 73–76.
Br. 11, 17. ožujka 1881, str. 81–84.
Br. 12, 24. ožujka 1881, str. 89–92.
Br. 13, 31. ožujka 1881, str. 97–99.
Br. 14, 7. travnja 1881, str. 105–108.
Br. 15, 14. travnja 1881, str. 113–115.
Br. 16, 21. travnja 1881, str. 121–123.
Br. 17, 28. travnja 1881, str. 129–131.
Br. 18, 5. svibnja 1881, str. 137–138.

Br. 19, 12. svibnja 1881, str. 146–149.

Br. 20, 19. svibnja 1881, str. 153–156.

Br. 21, 26. svibnja 1881, str. 161–164.

Br. 22, 2. lipnja 1881, str. 169–173.

Br. 23, 9. lipnja 1881, str. 177–181.

Br. 24, 16. lipnja 1881, str. 185–190.

Br. 25, 23. lipnja 1881, str. 193–197.

- *Hrvati katolici!* – proglas zagrebačkoga Izvršnog odbora u povodu sveslavenskoga hodočašća

Br. 18, 5. svibnja 1881, str. 137–138.

- *Rimski odbor za doček slavenskih hodočasnika* (obavijest)

Br. 20, 19. svibnja 1881, str. 158–159.

- *Okružnica J. J. Strossmayera u povodu sveslavenskoga hodočašća*

Br. 20, 19. svibnja 1881, str. 159.

- *Slavenski hodočasnici u vječnom gradu* (vijest)

Br. 26, 30. lipnja 1881, str. 207.

- *Proslava blagdana sv. Cirila i Metoda u Hrvatskoj* (obavijest)

Br. 26, 30. lipnja 1881, str. 207.

- *Govor u slavu sv. slavenskih apostola Cirila i Metoda* (dr. Antun Križan)

Br. 27, 5. srpnja 1881, str. 211–214.

- *Kantata u slavu Leona XIII. prigodom sveslavenske svečanosti u Rimu 5. srpnja 1881.*

Br. 27, 5. srpnja 1881. (Prilog br. 27. *Katoličkoga lista*)

- *Peti srpnja* (pjesma F. I. Despota)

Br. 27, 5. srpnja 1881. (naslovna stranica)

- *Hrvatska adresa koju su prinesli hrvatski hodočasnici sv. otcu Leonu XIII. na blagdan slavenskih apostola sv. Cirila i Metoda 1881.* (na hrvatskome i latinskome jeziku)

Br. 27, 5. srpnja 1881, str. 210–211.

- *Razmatranja k 5. srpnju*

Br. 27, 5. srpnja 1881, str. 214–215.

- *Na putu u Rim* (izvješće mostarskih hodočasnika)

Br. 27, 5. srpnja 1881, str. 215.

- *Sputa u Rim* (izvješće zadarskih hodočasnika)

Br. 27, 5. srpnja 1881, str. 215.

- *S cilja hodočašća* (Hrvatski hodočasnik iz Hercegovine)

Br. 27, 5. srpnja 1881, str. 215.

- *Slavenski hodočasnici pred Sv. Ocem* (govor pape Lava XIII)
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 217–218.
Br. 29, 14. srpnja 1881, str. 227–232.
- *Stare misli povodom sadašnjega slavja u slavenskom svijetu* (komentar)
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 223.
- *Obćinstvo Zagrebsko o uspomeni na 5. srpanj 1881.* (izvješće)
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 223.
- *Hodočastni red, kako su slavenski hodočasnici obilazili Rimom* (vijest)
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 224.
- *Pozdravni govor biskupa Strossmayera sv. Otcu u ime slavenskih hodočastnika*
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 226–227.
- *Dopis iz Rima od 6. srpnja 1881.*
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 229.
- *U Rimu 4. srpnja 1881.*
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 230.
- *Povratak hrvatskih hodočastnika* (obavijest)
Br. 28, 7. srpnja 1881, str. 231.
- *Na 5. srpnja 1881. u Rimu* (pjesma Mihovila Pavlinovića)
Br. 30, 21. srpnja 1881, str. 233–235.
- *Književno društvo sv. Jeronima kod sv. oca Leona XIII*
Br. 31, 28. srpnja 1881, str. 245–246.
- *U Slavoniji - dan 5. srpnja zapovjedani blagdan*
Br. 33, 11. kolovoza 1881, str. 262–263.
- *Pismo sv. oca Leona XIII. književnome društvu sv. Jeronima*
Br. 34, 18. kolovoza 1881, str. 270.
- *Rimsko hodočašće* (feljton Dragutina Jambrečaka)
Br. 30, 21. srpnja 1881, str. 238–240.
Br. 35, 25. kolovoza 1881, str. 276–278.
Br. 36, 1. rujna 1881, str. 284–286.
Br. 37, 8. rujna 1881, str. 291–294.
Br. 38, 15. rujna 1881, str. 299–300.
Br. 39, 22. rujna 1881, str. 307–309.
Br. 41, 6. listopada 1881, str. 323–324.
Br. 42, 13. listopada 1881, str. 332–334.
Br. 44, 27. listopada 1881, str. 347–349.
Br. 45, 3. studenoga 1881, str. 358–359.
Br. 46, 10. studenoga 1881, str. 364–365.
Br. 47, 17. studenoga 1881, str. 371–373.

Br. 48, 24. studenoga 1881, str. 380–381.

Br. 50, 8. prosinca 1881, str. 397–399.

- *Prilozi k crkvenomu pokretu medju južnimi Slovjani (I): Okružnica zadarskoga episkopa grčko-iztočne crkve*

Br. 37, 8. rujna 1881, str. 294–295.

Br. 38, 15. rujna 1881, str. 301–303.

- *Prilozi k crkvenomu pokretu medju južnimi Slovjani (II): Okružnica kotorskoga episkopa grčko-iztočne crkve*

Br. 39, 22. rujna 1881, str. 309–310.

- *Prilozi k crkvenomu pokretu medju južnimi Slovjani (III): Okružnica zadarskoga nadbiskupa Petra Dujma Maupasa*

Br. 40, 29. rujna 1881, str. 315–319.

- *Osvrt na dvie poslanice dvaju pravos(avnih) episkopa u Dalmaciji. Razpravio Anton Franki. Zadar 1881.*

Br. 41, 6. listopada 1881, str. 325–327.

- *Pismo sv. oca upravljeno na vodju hrvatskoga hodočašća J. J. Štrosmajera i na apostolske vikare u Bosni i Hercegovini*

Br. 37, 8. rujna 1881, str. 296.

- *Adresa Istarskih Hrvata sv. Otcu prigodom svetčanosti od 5. srpnja*

Br. 42, 13. listopada 1881, str. 335.

- *Prenos moći sv. Cirila (Moravska)*

Br. 42, 13. listopada 1881, str. 335.

1882 (XXXIII)

- *Rimsko hodočašće (nastavak feljtona Dragutina Jambrečaka iz 1881. godine)*

Br. 15, 13. travnja 1882, str. 115–117.

Br. 16, 20. travnja 1882, str. 123–127.

Br. 17, 27. travnja 1882, str. 131–133.

Br. 18, 4. svibnja 1882, str. 139–141.

Br. 19, 11. svibnja 1882, str. 148–150.

Br. 20, 18. svibnja 1882, str. 157–158.

Br. 21, 25. svibnja 1882, str. 165–166.

Br. 22, 1. lipnja 1882, str. 173–174.

Br. 23, 8. lipnja 1882, str. 181–183.

Br. 24, 15. lipnja 1882, str. 189–190.

Br. 25, 22. lipnja 1882, str. 197–199.

Br. 26, 29. lipnja 1882, 205–207.

Br. 27, 6. srpnja 1882, str. 214–215.

Br. 28, 13. srpnja 1882, str. 222–224.

Br. 29, 20. srpnja 1882, str. 228–229.

Br. 30, 27. srpnja 1882, str. 237–239.

Br. 31, 3. kolovoza 1882, str. 245–247.

Br. 32, 10. kolovoza 1882, str. 253–254.

Br. 33, 17. kolovoza 1882, str. 261–263.

Br. 34, 24. kolovoza 1882, str. 270–271.

- *Razmatranja biskupa J.J. Strossmayera u korizmenoj okružnici (I)*

Kako se nam vladikam i svećenikom u obće pristoji pisati, kad svetčanim načinom sveto zvanje naše obavljamo i puk naš podučavamo, na pose pako: kako se pristoji, da se mi vladike i svećenici jedni prema drugima u javnom životu ponašamo?

Br. 8, 23. veljače 1882, str. 69–71.

Br. 10, 9. ožujka 1882, str. 78–79.

- *Razmatranja biskupa J.J. Strossmayera u korizmenoj okružnici (II)*

Čime će pravoslavni vladike pred Bogom i narodom opravdati one navale na crkvu katoličku i na moju osobu, kojimi njihove okružnice obiluju? Koji je to smrtni grieh, koji ja lanjskom svojom okružnicom počinih, da sam sve one anateme, kojimi se vladike na mene nabacuju, zaslužio?

Br. 14, 6. travnja 1882, str. 110–112.

Br. 15, 13. travnja 1882, str. 117–119.

Br. 16, 20. travnja 1882, str. 127.

Br. 17, 27. travnja 1882, str. 133–134.

- *Razmatranja biskupa J.J. Strossmayera u korizmenoj okružnici (III)*

Kako vladike crkvu svoju shvaćaju, kako crkve razlučuju, i u čemu prava razlika med crkvama postoji

Br. 18, 4. svibnja 1882, str. 141–142.

Br. 19, 11. svibnja 1882, str. 150–151.

Br. 20, 18. svibnja 1882, str. 159.

Br. 21, 25. svibnja 1882, str. 166–167.

Br. 24, 15. lipnja 1882, str. 190–191.

Br. 25, 22. lipnja 1882, str. 199–200.

Br. 26, 29. lipnja 1882, str. 207.

Br. 27, 6. srpnja 1882, str. 215–216.

Br. 28, 13. srpnja 1882, str. 224.

Br. 29, 20. srpnja 1882, str. 229–231.

- *Sud o „Rimskom hodočašću“ Dragutina Jambrečaka iz pera Adolfa Vebera*

Br. 46, 16. studenoga 1882, str. 362–364.

- *Slike o slavenskom hodočašću u Rim od godine 1881. Napisao Dragutin J. Jambrečak (obavijest o izlasku iz tiska)*

Br. 46, 16. studenoga 1882, str. 364.

1883 (XXXIV)

- *Misa za svetkovinu Ćirila i Metoda (obavijest)*

Br. 24, 14. lipnja 1883, str. 190–191.

- *Još jedna o slavenskoj liturgiji u nadbiskupiji Zagrebačkoj. Priobčio Iv. Tkalčić.*

Br. 33, 16. kolovoza 1883, str. 257–259.

1884 (XXXV)

- *Govor na blagdan sv. Cyrilla i Methodija. (Govorio ga u crkvi sv. Katarine dne 6. srpnja o.g. preč. g. Adolfo Veber, kanonik Zagreb.)* – komentator njegova govora kaže da je „mnogobrojnim vjernikom izticao zasluge sv. slavenskih Apostola za jedinstvo crkve, za obret *cirilice* (!) ...“ (istaknula M. L.)

Br. 30, 24. srpnja 1884, str. 234–237.

1885 (XXXVI)

- *Tisućgodišnjica Ćirila i Metoda (Ulomci iz korizm. okružnice preuzv. g. J. J. Strosmajera biskupa djakovačkoga.)*

Br. 9, 26. veljače 1885, str. 69–72.

Br. 11, 12. ožujka 1885, str. 83–85.

Br. 12, 19. ožujka 1885, str. 91–93.

- *Velehradska svečanost*

Br. 9, 26. veljače 1885, str. 74–76.

- *Uspomena na Cyrillo-Methodovu svečanost. Preveo s talijanskoga prof. Luigi Goracci. (pjesma)*

Br. 17, 23. travnja 1885, str. 133–134.

- *Ciril i Methodij u Zatisju i Panoniji* (rasprava prenesena iz časopisa “Sbornik velehradsky”; ročnik IV. str. 58, Brno)

Br. 26, 25. lipnja 1885, str. 201–203.

Br. 27, 2. srpnja 1885, str. 209–210.

- *Leo XIII i slavenstvo* (iz knjige dr. Josipa Riegera „Žiće sv. Metoda“)

Br. 29, 16. srpnja 1885, str. 229–232.

Br. 30, 23. srpnja 1885, str. 236–238.

Br. 31, 30. srpnja 1885, str. 242–243.

- *Sv. Otac Leo XIII i grčko-iztočna crkva*

Br. 30, 23. srpnja 1885, str. 233–234.

1886 (XXXVII)

- *Jelije istočna crkva pravoslavna?* (rasprava dr. Vladimira Solovjeva)

Br. 41, 14. listopada 1886, str. 321–323.

- *Ugovor između Svete Stolice i Crnogorske vlade*

Br. 46, 18. studenoga 1886, str. 363.

- *Posveta grčko-katoličke crkve s. Cirila i Methodija u Zagrebu*

Br. 50, prilog.

1887 (XXXVIII)

- *Slavenska liturgija u Crnoj Gori*

Br. 16, 21. travnja 1887, str. 125.

- *Katolici Hrvati!* (poziv na proslavu 50. obljetnice svećeništva pape Lava XIII)

Br. 29, 21. srpnja 1887, str. 229–230.

1893 (LXIV)

- *Novo izdanje glagolskoga misala*

Br. 10, 9. ožujka 1893, str. 78–79.

1894 (LXV)

- *Staroslovjenska liturgija u biskupiji senjskoj. Okružnica, kojom presv. g. biskup Dr. Gjuro Posilović uzpostavlja staroslovjensku liturgiju u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj*

Br. 17, 26. travnja 1894, str. 136–140.

1897 (LXVIII)

- *Hodočašće u Loreto*

Br. 28, 15. srpnja 1897, str. 221–223.

- *Proslava svete braće slovijenskih apostola Cirila i Metoda (izvješća iz Zagorja, Podravine i Slavonije)*

Br. 29, 22. srpnja 1897, str. 226–227.

- *Staroslovjenština i narodni jezik u crkvi*

Br. 32, 12. kolovoza 1897, str. 249–251.

- *Slovenska liturgija (napadi talijanaša u Istri na slavensku liturgiju)*

Br. 33, 19. kolovoza 1897, str. 264.

1898 (LXIX)

- *Okružnica biskupa Strossmayera o proslavi sv. Cirila i Metoda (od 12. svibnja 1898)*

Br. 20, 19. svibnja 1898, str. 159–161.

- *Srpski "Sion" o sv. Ćirilu i Metodu*

Br. 25, 23. lipnja 1898, str. 199–200.

1899 (L)

- *Liturgični jezici u istočno-katoličkoj crkvi*

Br. 13, 30. ožujka 1899, str. 99–100.

- *Sveti Ciril i Metod (pregledni članak)*

Br. 26, 29. lipnja 1899, str. 203–205.

- *Proslava sv. Cirila i Metoda u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj*

Br. 27, 6. srpnja 1899, str. 209–210.

- *Proslava sv. Cirila i Metoda izvan Zagreba*

Br. 27, 6. srpnja 1899, str. 219–220.

- *Meeting u Spljetu za glagoljicu (pokret svećenstva u Dalmaciji glede pitanja staroslavenske liturgije)*

Br. 30, 27. srpnja 1899, str. 233–234.

1900 (LI)

- *Konačna odluka Sv. Stolice o glagoljici*
Br. 38, 20. rujna 1900, str. 321–322.

Milica LUKIĆ

ABOUT GLAGOLITISM AND GLAGOLISM IN ZAGREB CATHOLIC CHURCH JOURNAL FROM 1849 TO 1900

Catholic Church Journal was founded in 1849 by Zagreb Archbishop Josip Haulik, with the aim to prevent re-expansion of ideas of saints Cyril and Methodius in the 19th century. In the second half of 19th century Catholic Church Journal has grown into the most prominent clerical newspaper in the national territory, and despite the intentions of its founders, became the most active defender and promoter of the ideas of saints Cyril and Methodius, especially through the texts of the “father of Croatian cyrillicmethodiana” Fanjo Rački. The work, based on materials from this journal since its establishment until the end of the 19th century, shows all the complexity of Cyril and Methodius ideas in the 19 century, when it became a historical and cultural, and partly a political issue. It also became the basis for ecumenical ideas of unification of Eastern and Western churches, the unification of Slavic nations and the equality of the Slavic people with other Christian nations of Europe. In particular Croatian situation it acted as an integrative factor in Croatia itself.

Work shows that the texts of the Catholic Church Journal are separated into two units that can cover terminologically terms glagolitism and glagolism, in accordance with the 19-century-old state in “Cyrillicmethodiana science” in the national space research and its orientation in the processing of topics included in the very foundations of the Croatian “cyrillicmethodiana”. The work confirms the leading role of the Catholic Church Journal among clerical newspapers in the 19th century and its influence on the development and conception of other church journals of the time, such as “Catholic Dalmatia” from Zadar, “Herald of Diocese of Đakovo and Srijem” from Đakovo, “Vrhbosna” from Sarajevo etc...

BROJ 34. — TEČAJ VII.

U SUBOTU 23. KOLOVOZA 1856.

Ovaj list izlazi svaku subotu na čelom arku.

Cena mu je za domaće 4 for. — za vanjske
poštom 5 for. 20. kr. u sr. na čelu godinu.Predbrojiti se može i na pol, pače i na četvrt god.
kod svake c. hr. pošte, a u Zagrebu kod duhovnog
stola ili kod uredništva. Predbrojenje prima se sveudilj
kroz čitavu godinu.

ZAGREBAČKI KATOLICKI LIST.

Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige.

Sastavio *Dr. Fr. R.* u Senju.

Uvod. U društvenom žitku sastoji spoljašna čena i slava svakomu dočvku; on se pako osniva na njegovih duševnih prednostih. Čovjek ne živi osamotjen poput prirodnih stvorovah; on je kotrig u telu svojih subitjah, a napose član stavno-ga naroda. Kao takav svezan je nesamo sa sadašnjostju, no i s prošlostju; te ako mu ova pozna: a nije, neće shvatiti ni sadašnji svoj ili svoga naroda položaj. Šta je narod bez pověstnice? Čovjek u nesvėsti, ili ako mnogo rećemo, u sanji. Dakako nije vazda od potrebe, da mu prošlost predoćena bude u ogromnih foliantih, paće bolje je da mu usadjena bude u serdce, te da se pšmom i činom oćituje, nego da bude mćrtvo slovo. Ali naobražen narod nastojat će prisvojiti si oboje.

Mi Jugoslaveni u obće, a Hćrvati napose neobilujemo takovimi spomenici, kojih ogromnosti, sjajnosti ili bogatstvu imali bi se diviti. Nu tko će takove od nas tražiti, koj iz pověstnice iole shvati dojakošnji naš položaj medju europskimi narodi? Ali književnih spomenikah posćdujemo, kojimi se pred svakim prosvćljenim narodom ponositi možemo. Oni su naše ogromne piramide, naš divotvorai hramovi, u koje se okameni postojan duh otacah naših; oni su neprocćnjeno blago, koje nam za baštinu ostavi bogat um naših pradćdovah; oni su neprekidno slovo, kojim nam iz svojih grobovah zbere, nehoteći umaknut grožnjom vremena, koje im inaće tolike zaostavštine nemilo ućišti.

Neka se ponose ini svojimi hieroglyphi, ini svojim klasićtvom; oboje mi takodjer posćdujemo. U glagoljici i cirilici su naše reće ($\gamma\lambda\upsilon\phi\omega$ =ure-

zivan, dubem *) , kojimi bogoljubni otci naši odkriše otajstva božja , te nabožne i jedre svoje misli prikazivaha Bogu na ugodno posvetilište , a potomkom svojim na večnu uspomenu.

Dali ih mi dostojno ćenimo? Oprostić štovani ćitatelju! rekнем li ukoriteljno al istinito — ni-pošto. Ta koliko ih imade medju svećenstvom, koji nepoznađu „reće“ onoga pisma, koje je samom ćerkvom posvetjeno, te tolikimi stolćtji pomazano! Kad nebi drugo bilo, to bi nas njim popisane liturgićne knjige imale podtaknuti na većć uvaženje. A šta? kada nanj obratiše, inoslavenskih muževah nespominjajući, isti inostranci većću pozornost od nas, med kojimi se ova svećtija porodi, uzgoji i ponćšto ućčuva. Nisu li moćebiti ostanci ovi „tamnih vćkovah“ pogubni našoj prosvćli? ili su ubitaćni onoj obćenitosti, za kojom doba naša toliko teži?

Ostavljajć ćerkveno-slavensku cirilicom pišanu književnost na shodno vrćme, nauhim ovim pregledom svratiti pozornost ovih štioćah jedino na glagoljsku, koji ju do sada malo poznavahu. Dakako od takova pregleda nitko neće tražiti savćšenost ili podpunost, tim manje, pošto je polje ovo podosta neobćđlano, te mu na dan nova ploda prispćva. — Budi mi dozvoljeno ovom prigodom svoju a bezdvojbenu i mnogih ćitateljah želju i misao izreći, da bi naime vrlo shodno bilo, kad bi poput valjanah inojezićnih ćasopisah, takodjer i kat. list, kano naš jedini ćerkveni organ, krom domaćih praktićnih interessah našu ćerkvenu pověstnicu marljivije zastupao. Koliko bi bilo tudć krasnih episodah iz naše domaće prošlosti, koje bi duh naš više podigle, no kojekakve po raznih knjigah bez toga raztrešene abstractive! Koliko ima tudć velikih ćerkvenjakah, koji najsjajnije

*) Tako nazva jur u X. stolćtju monah Hrabr znake na daskah poganskih Slavenah: „Prćžde ubo Slovēno ne imćhć knjig, na ćrtami i reća mi ććhć i gatahć.“